

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap
Religion 61-90 (SRE61L)

”Gå i frid och synda icke härefter”

En undersökning om gifta och ogifta kvinnors
ställning efter barnafödande under 1800-talet

Anna Larsson

15-poängsuppsats
Religion
VT 2009

Handledare: Zenita Johansson
Examinator: Mats Bergenhorn

”Gå i frid och synda icke härefter”

En undersökning om gifta och ogifta kvinnors ställning efter barnafödande under 1800-talet

Abstract

Syftet med denna uppsats är att genom födelseböcker samt folklivsuppteckningar undersöka hur både gifta och ogifta kvinnors liv tedde sig efter förlossningar, i stad och på landsbygd under 1800-talet.

Det som undersöks är hur många utomäktenskapliga barn som föddes i Örkelljunga och Vittsjö under perioderna 1855-1860 och 1865-1870 samt om antalet utomäktenskapliga barn ökade efter lagändringen 1864, då det inte längre var straffbart att föda barn utom äktenskapet. Dessutom undersöks hur allmänheten uppfattade kyrkotagningen för både ogifta och gifta mödrar i Örkelljunga, Vittsjö, Helsingborg samt Malmö. Jag har valt att arbeta utifrån hypotesen att kyrkotagningen var mindre viktig eller utdöd i städerna men mer levande på landsbygden.

Källmaterialet har bestått av material från Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv (LUKA), samt födelseböcker. Metoden jag har använt mig av har först och främst gått ut på att räkna igenom födelseböckerna för att få reda på den totala summan födda barn samt hur många av dessa som klassificerades som oäkta. Denna undersökning visade bland annat att kyrkan noggrant bokfört vilka som fötts oäkta. Vidare har jag analyserat sagesmännens utsagor angående kyrkotagningssedens innebörd i LUKA-arkivet. Resultatet av undersökningen bekräftade bland annat min hypotes rörande kyrkotagningen.

Nyckelord: Hor, Lönskaläge, Rättskipning, Kyrkotagning, Utomäktenskaplig, Födelseböcker

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Abstract	2
-----------------	----------

1. UTGÅNGSPUNKTER

1.1 Inledning	4
1.2 Syfte och frågeställningar	4
1.3 Metod och avgränsningar	5

2. BAKGRUND

2.1 Forskningsläge	8
2.2 Kyrkan, lokalsamhället och rättsskipningen	9
2.3 Staten, lagstiftningen och rättsskipningen	11
2.4 Ett jordbrukssamhälle i förändring	16
2.5 Sekularisering och frikyrklighet	18
2.6 Synen på utomäktenskapliga barn	22
2.7 Kvinnans situation	26
2.8 Vidskeplighet och utomäktenskaplig sexualitet	29
2.9 Kyrktagning	32

3. UNDERSÖKNING

3.1 Antalet födda äkta och oäkta barn i Örkelljunga och Vittsjö	37
3.2 Kyrkotagningens innebörd och ställning under 1800-talet...	39
3.2.1 I Örkelljunga	39
3.2.2 I Vittsjö	41
3.2.3 I Helsingborg och Malmö	43
3.3 Diskussion	45

4. SAMMANFATTNING **49**

5. KÄLLFÖRTECKNING

5.1 Opublicerat källmaterial	51
5.2 Litteratur	51
5.3 Internet	52

6. BILAGOR

6.1 Antalet födda i Örkelljunga	53
6.2 Antalet födda i Vittsjö	54
6.3 Sagesmännens yrken/titlar	55
6.3.1 I Örkelljunga	55
6.3.2 I Vittsjö	55
6.3.3 I Helsingborg	56
6.3.4 I Malmö	56
6.4 Antaganden kring kyrkotagningens innebörd i Örkelljunga och Vittsjö	57
6.5 Antaganden kring kyrkotagningens innebörd i Helsingborg och Malmö	58

1. UTGÅNGSPUNKTER

1.1 Inledning

Gångna tiders registrerade brottslighet, med tillhörande sanktioner, ger en god bild över vad som då klassificerades som omoraliskt beteende. En typ av brottslighet som i gångna tider bestraffats hårt är horsbrotten. Kyrkan stod, vid sidan av staten, som portalfigur för bekämpandet av dessa och satte därmed också normerna för det sexuella livet. Trots detta satte sig många människor sig över dessa normer då de, utom äktenskapet, satte barn till världen.

Fram till år 1864 var det olagligt att föda barn utom äktenskapet. Enligt lagen skulle båda föräldrarna ställas inför tinget för att sona sitt brott. I huvudsak var det kvinnorna som fick stå där med skammen, när det uppdagades att de blivit gravida, trots att det stod klart att män varit inblandade. Männens kunde i de flesta fall svära sig fria från faderskapet. Kvinnorna kom ofta att bli utstötta ur det samhälle de levde i, då de betraktas som dåliga människor på grund av att de fött barn utom äktenskapet.

Barn som föddes utom äktenskapet kom att betecknas som "oäkta" och ansågs därmed vara illegitima, medan barn som föddes inom äktenskapet betraktades som äkta och legitima. Kyrkan registrerade noggrant de oäkta barnen i födelseboken då de fötts och då ogifta mödrar åter skulle återupptas i församlingen efter barnsörden, genom den så kallade kyrkotagningen, fick dessa ofta en hårdare behandling än de gifta kvinnorna.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att genom födelseböcker samt folklivsuppteckningar undersöka hur både gifta och ogifta kvinnors liv tedde sig efter förlossningar, i stad och på landsbygd under 1800-talet.

Mina frågeställningar är:

- *Hur många oäkta barn föddes?*
- *Kan man se en förändring av antalet födda oäkta barn efter lagändringen 1864, då det inte längre var olagligt att föda barn utom äktenskapet?*
- *Hur uppfattades kyrkotagningen för mödrar, (både gifta och ogifta)?*
- *Var barnafödandet "orent" i sig, oavsett kvinnans äktenskapliga status?*

1.3 Metod och avgränsningar

För att besvara mina frågeställningar angående kyrkotagningsseden har jag använt mig av Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv (LUKA), vilket finns på Arkivcentrum Syd i Lund, en filial till Landsarkivet i Lund.

Initiativet till LUKA-arkivet togs år 1942 av kyrkohistorikern Hilding Pleijel, då han grundade Institutionen för kyrklig folklivsforskning med kyrkohistoriska Arkivet vid Lunds universitet. LUKA-arkivet består av intervjuer med människor, födda ungefär mellan åren 1850-1880. Intervjuerna baseras på 31 stycken, på förhand bestämda, frågor angående gångna tiders kyrkliga seder och bruk.¹ Till denna undersökning har jag använt mig av fråga 17 angående kyrkotagningen. Den lyder: ”Vad menade man att kyrkotagningen innebar (rening? eller tacksägelse? endast tom sed) och hur tillgick den? Beskriv i detalj! (nere vid kyrkdörren? i mittgången? vid altaret? hade modern följekvinna med sig? hade hon karameller med sig som grannarna i bänken bjödos på?).”²

Jag har valt att undersöka två landsorter samt två städer inom Lunds stift, det vill säga Örkelljunga och Vittsjö samt Helsingborg och Malmö. Anledningen till detta är att se om min hypotes, att kyrkotagningen var mindre viktig eller utdöd i städerna men mer levande på landsbygden, stämmer. Människornas svar angående kyrkotagningens betydelse har jag sammanställt i tabeller för varje ort, och dessa finns att se i bilaga 6.4 och 6.5. I LUKA-materialet för Helsingborg finns både Helsingborgs stadsförsamling samt Maria församling och inom materialet för Malmö finns Caroli församling, S:t Pauli församling samt S:t Petri församling. Jag har valt att slå ihop församlingarna inom dessa städer, och kallar dem därför endast Helsingborg och Malmö.

För att få svar på mina frågeställningar angående kvinnans status efter barnafödandet har jag ortvis analyserat informanternas svar angående kyrkotagningens innebörd. Säger de att innebörden var rening tyder detta på att barnafödandet ansågs orent medan tacksägelse istället kan visa motsatsen. Dessutom har vissa sagesmän även nämnt vidskepelse i samband med kyrkotagningen vilket också kan visa på barnafödandets orenhet. Alla dessa faktorer har jag varit uppmärksam på vid analyseringen av källmaterialet.

LUKA-arkivet har fått en del kritik, bland annat av etnologen Anders Gustavsson, på grund av att de intervjuade personerna inte har samma födelseår vilket gör att man inte rakt av

¹ Johansson 2009, s. 257.

² LUKA 1, frågelistan.

kan jämföra deras svar. Sagesmännen är dessutom ofta relativt sent födda in på 1800-talet, (1860-1880-tal), vilket gör att de kanske inte alltid har upplevt det man frågar om.³

Ett annat faktum som också spelar in på forskningsresultaten är intervjuareffekten. Bengt-Erik Andersson beskriver i sin bok *Som man frågar får man svar* problem och andra faktorer som kan spela in vid intervjuer. Några av dessa problem som kan appliceras på LUKA-materialet är bland annat att de svar som kommit fram genom intervjuer, rörande förhållanden långt tillbaka i tiden, oftast är högst osäkra eftersom lång tid förflutit sedan de hände.⁴ Personerna i de arkiv jag undersökt intervjuades under perioden 1944-1964 och det är därför möjligt att de glömt en del.

Många gånger är dessutom de ställda frågorna i LUKA-materialet direkt ledande. Speciellt underfrågorna kan verka styrande på den intervjuade personen. I vissa av de arkiv jag studerat har jag sett att personerna bara svarat något av dessa alternativ men inte utvecklat svaret. Detta kan tyda på att personen i fråga inte ville framstå som dum eller trodde sig veta vad intervjuaren ville ha för svar och därför bara tog något av alternativen. Även detta problem tar Andersson upp i sin bok.⁵

En annan viktig faktor, som Andersson behandlar, handlar om vilka människor man väljer ut som informanter vid intervjuerna.⁶ I de arkiv jag undersökt har könsfördelningen varit relativt jämnt fördelad, undantaget Örkelljunga och Malmö där männen respektive kvinnorna dominerade. Fördelningen såg ut på följande vis: Örkelljunga, 16 män, 7 kvinnor, Vittsjö, 8 män, 7 kvinnor, Helsingborg, 8 män, 9 kvinnor, samt Malmö, 2 män, 5 kvinnor. De tillfrågade personernas titlar/yrken har jag sammanställt ortvis i tabeller i bilaga 6.3. Där kan man bland annat se att sagesmännen från Örkelljunga domineras av lantbrukare och hemmansägare medan det för Vittsjös del är mest änkor och hustrur som tillfrågats. I Helsingborg hade mest lärarinnor, fröknar och änkor tillfrågats medan man i Malmö mest intervjuat fröknar. För vidare information kring sagesmännens titlar/yrken hänvisar jag till bilaga 6.3.

Ett problem som uppkom med mitt LUKA-material var att inte så många personer, som jag hoppats, hade intervjuats. Speciellt gäller detta Malmö där det endast finns sju stycken sagesmän. Hade fler människor från Malmö varit intervjuade hade undersökningen blivit mer omfattande. Ett annat problem jag stött på är att vissa av sagesmännen inte alls svarat på

³ Johansson 2009, s. 257.

⁴ Andersson 1985, s. 16.

⁵ Ibid. s. 147-148.

⁶ Ibid. s. 158-159.

frågan om kyrkotagningsleden. Andra har svarat på frågan men inte givit något svar på vad kyrkotagningen innebar, vilket gjort att jag förlorat viktig fakta för min undersökning.

Förutom LUKA-material har jag dessutom undersökt Örkelljungas och Vittsjös födelseböcker under perioderna 1855-1860 samt 1865-1870. Dessa böcker finns förvarade på mikrofilm på Arkivcentrum Syd i Lund. Tanken bakom valda perioder var att se om lagändringen från år 1864, då man avkriminaliserade brottet att föda barn utom äktenskapet, hade verkan på antalet födda oäkta barn. Därmed undersökte jag en period före och en efter år 1864. Anledningen till att jag enbart studerat äkta och oäkta barn på landsbygden beror på att mitt bakgrundsmaterial grundligt behandlar pigans ställning, och just därför ansåg jag det logiskt att göra min undersökning om landsbygden.

Födelseböcker, är av kyrkan, förda registreringar över alla födda barn. Denna registrering har pågått sedan 1686 års kyrkolag trädde i kraft, vilken också förordade att barnen skulle döpas inom åtta dygn efter födelsen. I födelseboken kan man få reda på barnets namn, födelse- och doptid, föräldrarnas och faddrarnas namn samt om barnet var äkta eller oäkta.⁷ Under perioden 1855-1860 var det för Örkelljungas del, lätt att kontrollera vilka som fötts oäkta, då detta klart och tydligt stod i marginalen bredvid barnets namn. Under perioden 1865-1870 hade man övergått till förtryckta kolumner för barnets namn, kön, om det var äkta eller oäkta, samt föräldrarnas och faddrarnas namn. Vittsjös födelseböcker var under båda undersökta perioder organiserade i kolumner efter samma modell som Örkelljunga.

Jag hade även tänkt använda Glimåkra i min undersökning, men här hade man inte noggrant registrerat de oäkta barn som fötts. Av denna anledning använde jag mig inte av detta material. Jag märkte att för vissa barn var endast moderns namn registrerat, vilket är märkligt eftersom man på alla andra barn antecknat faderns namn före moderns. Möjligtvis kan detta vara ett tecken på att dessa barn var oäkta.

För varje år, inom de aktuella perioderna, har jag först räknat ut det totala antalet barn som föddes per år, inom Örkelljunga och Vittsjö, för att sedan räkna ut hur många av dessa som var oäkta. Dessa uträkningar finns att se i bilagorna 6.1 samt 6.2.

Man ska dock ha i åtanke att alla utomäktenskapligt födda barn kanske inte är registrerade i födelseboken. Det har nämligen hänt att kvinnor fött i hemlighet och sedan röjt barnen ur vägen.

Som komplettering till arkivmaterialet har jag även tagit del av tryckta källor vilka bland annat behandlar rättsutvecklingen för kvinnas del, samt hennes livsvillkor under gångna tider.

⁷ www.ne.se sökord: födelsebok.

2. BAKGRUND

2.1 Forskningsläge

Brott och straff är ett populärt forskningsämne världen över. I bibliotekens hyllor finner man forskning om allt ifrån fängelsesystem, sexualbrott till statistik över begångna brott. Inom mitt problemområde har många personer valt att skriva doktorsavhandlingar. En av dessa är Jonas Frykman, verksam vid Etnologiska institutionen i Lund, som år 1977 disputerade med sin avhandling *Horan i bondesamhället*. Frykman beskriver utförligt den utomäktenskapliga fruktsamhet och sociala kontroll som rådde på den svenska landsbygden under 1800-talet. Avhandlingen baseras huvudsakligen på traditionsuppteckningar, det vill säga dokument där människor till viss del fritt fått berätta om gångna tider.

År 1997 lade Marie Lindstedt Cronberg, verksam vid Historiska institutionen i Lund, fram en avhandling inom samma ämnesområde som Frykman. Denna heter *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*. Som titeln visar tar Lindstedt Cronberg upp om utomäktenskaplig sexualitet på landsbygd från stormaktstid till sent 1800-tal. Genom att analysera rättsfall från Torna härad i Skåne har Lindstedt Cronberg studerat ogifta mödrar och hur dessa kom att behandlas.

Karin Hassan Jansson, verksam vid Historiska institutionen i Uppsala, disputerade 2002 med sin avhandling *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Avhandlingen, som bygger på domboksprotokoll samt lagar, skildrar den rådande synen på våldtäkter från 1600- till 1800-tal. Även om hennes ämne inte helt överensstämmer med mitt kan man ändå, genom hennes studie, uppleva kvinnans ställning i det samhälle hon levde i, vilket är viktigt för min studie.

År 1972 disputerade Anders Gustavsson med sin avhandling *Kyrktagningsleden i Sverige*. Avhandlingen, som arbetats fram vid Etnologiska institutionen i Lund, bygger på LUKA-arkivets material om kyrktagningsleden. Gustavsson beskriver hur kyrktagningsleden gestaltade sig, dess funktion samt hur den kom att förändras i Sverige samt i våra grannländer från medeltiden fram till modern tid.

Zenita Johansson, idag verksam vid Humaniora och samhällsvetenskapliga institutionen vid Högskolan Kristianstad, gav år 2009 ut en artikel vid Centrum för teologi och religionsvetenskap vid Lunds universitet, där hon använde sig utav LUKA-material från Karlstad stift. Artikeln, När prästen bestämde! Om prästers auktoritet under 1800-talet i ett sociologiskt perspektiv, finns att beskåda i boken *Religionssociologi i brytningstider*, (Bremborg Davidsson m.fl. (red.)). Johansson synliggör prästernas auktoritet i både religiösa

och profana frågor samt hur de uppfattades av sockenborna. Ett speciellt fokus ligger på hur prästerna ställde sig till väckelserörelsernas framväxt.

2.2 Kyrkan, lokalsamhället och rättskipningen.

Kyrkan hade sedan 1500-talet spelat en stor roll i det svenska samhället. Prästerna bildade ett stånd i riksdagen och i början av 1700-talet var ofta prästerna de enda läs- och skrivkunniga ute i socknarna och därför var det vanligt att människor vände sig till dem då de behövde hjälp att författa eller läsa brev. Detta medförde att prästerna ofta blev satta i arbete av tabellverket att fylla i dödsorsakerna och dessutom fick de kontrollera skolväsendet.⁸

Socken och byn utgjorde grunden för Sveriges självstyrelse och förvaltning. Inom byn beslutade man om organisationen av arbetet och i samarbete med socknens organ, såg man till att det rådde lugn och ro i samhället. Detta skedde genom att prästen i församlingen förde ett nära samarbete med sockenstämman som bestod av män som betalade skatt samt ägde mark inom socknen. Vid stämmans sammanträden, vilka skulle hållas minst två gånger om året, genomgick man en rad ärenden.⁹

Utnämmande och avskedande av kyrkvårdar och andra kyrkans lekmannatjänare, granskning av kyrkans räkenskaper och beslut om användningen av kyrkans medel, skolfrågor, vården av kyrkans fasta egendom och fonder, kyrkobyggnadens vidmakthållande, fördelningen av platser i kyrkan mellan sockenborna, utnämmandet av hantverkare i socknen, förvaltandet av brandförsäkringsfonder och brandskydd, beslut om att tillåta personer som inte kunde försörja sig själva att få bosätta sig i socknen, fattigvården, skatteuppbörden, val av delegerade till möten på härads- och länsnivå, bland annat vid val av allmogerepresentanter till riksdagen, byggandet av spannmålsmagasin och hållandet av spannmålslager som reserv vid svaga skördeår, förslag till landshövdingen eller kungen om personer som gjort sig förtjänta av medaljer, (till exempel för nyodling), utnämmandet av barnmorskor och skötseln av vaccinationen i socknen, administrationen och skötseln av den särskilda saltpeterskatten och, slutligen, att utfärda lokala föreskrifter för upprätthållandet av ordning och seder i församlingen, samt beslut om böter för dem som bröt mot de stadganden som stämman i detta syfte utfärdade.¹⁰

Som tidigare nämndes avhandlade man vid sockenstämman kyrkotukten i socknen, och ansvaret för denna låg på kyrkorådet. Detta råd bestod av mellan fyra till åtta män som sockenstämman valt ut och sedan år 1817 var det kyrkoherden, eller den person han valt ut, som var ordförande. Kyrkorådet arbetade med följande frågor:

Åhörarnas disciplin under högmässan, frånvaro utan laga skäl från högmässan eller husförhöret, dåliga kunskaper i inlantläsningen och kristendom, tjänstefolks olydnad gentemot sina

⁸ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 32-33.

⁹ Sundin 1982, s. 52-54

¹⁰ Ibid. s. 54-55.

husbönder, utredningar om mödrar som i sömnen kvävt sina barn i sängen, vårdslöst handskande med eld, överträdelser av de stadgor som sockenstämman beslutat om, osv.¹¹

Men kyrkorådet hade inte befogenhet att agera mot brott som lydde under de världsliga domstolarna. De personer som upptäcktes av de så kallade ”sexmännen”, som höll uppsikt över situationen ute i byarna, blev inkallade av kyrkorådet att ställas till svars för sitt handlande. Personen i fråga fick åtta dagar på sig att infinna sig och vägrade man att komma på utsatt dag kunde man bli dömd att böta eller än värre bli överlämnad till den världsliga domstolen. Kyrkorådet kunde bland annat utdöma böter, arbete för kyrkan eller stockstraff. Dock kunde de dömda personerna överklaga kyrkorådets beslut om de ville.¹²

För människorna i församlingen var det tvunget att gå i kyrkan eftersom den, förutom att förkunna Guds ord, även spred information om världsliga ting och upprätthöll ordningen.¹³ Kyrkan spelade vid sidan om staten en framträdande roll vad gällde rättsskipningen och för en del brott kunde man bli dömd av båda dessa. En sådan brottskategori var sedlighetsbrotten.¹⁴ Under 1600-talet fälldes domar ofta enligt ”Guds och Sveriges lag”.¹⁵ Detta innebar att Tio Guds bud och den mosaiska lagen skulle vara ett rättesnöre vid kriminalisering och straffmätning. Denna religiösa förankring i lagen blev allt starkare i och med att Karl IX, (1550-1611), lät publicera ett fristående tillägg till landslagen vilken godkändes i december år 1608. Tillägget som innehöll citat ur den mosaiska lagen gällde vissa brottskategorier som det ännu inte hunnits stiftas lagar kring. Detta tillägg kom att få en stor betydelse för det svenska rättssystemet. Till exempel fanns där anvisningar gällande: ”mened, Guds lastande, svärjande och bannande, olydnad och förakt emot fader och moder, dråp, hor, fränsämjospjäll (konsumgänge mellan släktingar) och mökränkning, ocker och falskt vittne”.¹⁶ Den nya lagen medförde att straffet för hor nu alltid skulle vara dödsstraff. Dödsstraff hade förekommit i stadgor från 1500-talet, men som regel fick personer som gjort sig skyldiga till enkelt hor, det vill säga om den ene var gift, endast böta. Hade man begått dubbelt hor, det vill säga båda var gifta, hände det att dödsstraff utdömdes.¹⁷

Kyrkans kamp mot utomäktenskapliga relationer och barnamord yttrade sig bland annat i att den förordade att ogifta pigor skulle mjölkas.¹⁸ Detta innebar att gifta och respekterade

¹¹ Sundin 1982, s. 55.

¹² Ibid.

¹³ Hassan Jansson 2002, s. 27.

¹⁴ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 33.

¹⁵ Sundin 1992, s. 299.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., s. 129.

¹⁸ Hassan Jansson 2002, s. 27.

kvinnor skulle undersöka pigornas bröst för att se om de innehöll mjölk.¹⁹ Innehöll bröstet mjölk var detta ett bevis på att pigan var gravid, eftersom bröstet fylls med mjölk i slutet av graviditeten, eller att hon varit gravid och röjt barnet ur vägen.²⁰ Syftet med undersökningen var att upptäcka eventuella barnamörderskor och sedan ställa dem till svars för deras begångna brott. Undersökningarna leddes av auktoriserade män och var därmed rättsligt förankrade, dock var det kvinnor som genomförde kontrollen av pigorna. De kvinnor som fick detta uppdrag av kyrkan erhöll hög status. Efterhand blev det barnmorskorna som tog över ansvaret för undersökningarna.²¹

Förutom uppspårande av barnamörderskor innebar mönstringen av pigorna att man värnade om att barnalstring förblev ett äktenskapligt privilegium. Dessutom gav folktron en anledning att uppspåra kvinnor som fått utomäktenskapliga barn, eftersom man trodde att dessa kunde göra barn och spädbarn sjuka genom att sprida olycka och sjukdom, så kallad ”horskäver”, kring sig. Till detta återkommer jag i kapitel 2.8.

Att undersöka pigorna skedde två gånger om året; först när gässen skulle släppas ut på allmänningen på våren och sedan på hösten när de skulle tas hem igen. Därmed kom man i Skåne att kalla denna sed för ”gåsagång”. Med skiftesreformen försvann allmänningen och gåsbetet och därmed också dagarna att syna pigornas bröst.²²

2.3 Staten, lagstiftningen och rättskipningen

På landsbygden var det häradsrätterna som skötte rättskipningen och i städerna var det rådstuvurätterna. Inom dessa instanser behandlades alla civila och kriminella mål förutom de allvarligaste samt de som krävde specialdomstolar. Hovrätten var den instans hos vilken man kunde överklaga sitt domslut och denna hade även ansvar för att inspektera häradsrätterna respektive rådstuvurätterna.

Landshövdingen var ”Konungens befallningshavande” i frågor gällande ”det lokala försvaret, polisen, skatteväsendet, kontrollen av lösdriveri etc.”.²³ Genom att samarbeta med domstolarna samt socknens och stadens olika organ såg han till att lag och ordning upprätthölls inom sitt område. Det rättsliga systemet var beroende av att de världsliga och de kyrkliga makterna samarbetade. Sockenstämman utsåg bland annat nämndemän och ledamöter till olika förvaltningsämbeten ute i samhället. För att vidmakthålla ordningen i

¹⁹ Frykman 1977, s. 111.

²⁰ Frykman 1977, s. 106.

²¹ Ibid., s. 116-117.

²² Ibid., s. 111-112 och 116.

²³ Sundin 1982, s. 53.

samhället fanns, vid sidan om kyrkans representanter, även länsmannen assisterad av fjärdingsmannen.²⁴

Under 1700- och 1800-talet ökade de utomäktenskapliga barnen i antal, detta till trots att både kyrkan och staten hade förbjudit utomäktenskapliga relationer.²⁵ En ny moral höll på att växa fram. Ett annat exempel på olydnad gentemot kyrkan gällde det minskande antalet deltagare i nattvarden, detta till trots att man var skyldig att närvara minst tre till fyra gånger per år. För dem som vägrade att delta fanns det sanktioner, till exempel fick man inte vittna inför rätten, gå på universitet eller bli hantverkare.²⁶ Carl Henrik Martling undersöker, i sin avhandling *Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft*, varför människor avstod från att ta nattvarden. Han kom bland annat fram till att där den frireligiösa väckelsen var stark var nattvardsgångarna färre än där den schartauanska väckelsen dominerade.²⁷

Beteckningen på utomäktenskapliga relationer varierade beroende på situationen, till exempel kunde de kallas; mökränkning, lägersmål, lönskaläge, otidigt sängelag eller enkelt- och dubbelt hor. Begreppet mökränkning, som kom till under 1600-talet, innebar samlag mellan en ogift man och en ogift kvinna. Detta utomäktenskapliga umgänge ansågs vara en kränkning av kvinnan och därför var det endast mannen som straffades. Straffet var böter och en del av dessa skulle tillfalla fadern till kvinnan. I mitten av 1600-talet ersattes begreppet mökränkning av lönskaläge och från och med nu fick båda inblandade parter sona för sitt brott.²⁸ Straffen som kom att utvecklas ur detta skrevs sedan ner i 1734 års lag. Där fastställdes att män skulle böta dubbelt så mycket som kvinnor.²⁹ Nedanstående citat är hämtat ur 1734 års lag:

LIII Kap. Om Lönskaläge.

1 §. Lägrar ogift man ogift kvinna; böte mannen tio daler, och kvinnan fem. Sker det annan gång; böte dubbelt, och tredje gången tredubbelt. Förser sig någon därmed fjärde gången, eller flera; böte för varje gång, han åttio daler, och hon fyrtio daler.³⁰

År 1864 avskaffades denna paragraf och därmed var det inte längre bötesbelagt att locka en ogift kvinna till sexuellt umgänge.³¹

²⁴ Ibid. s. 53-54.

²⁵ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 74.

²⁶ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 36-37.

²⁷ Johansson 2009, s. 263.

²⁸ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 74-75. Samt Hassan Jansson 2002, s. 28.

²⁹ Hassan Jansson 2002, s. 28.

³⁰ Häthén & Nilsén 2004, s. 137.

³¹ Frykman 1977, s. 177.

Var någon av parterna i brottsmålet gift ändrades beteckningen på brottet. Om endast den ena parten var gift kallades det enkelt hor, medan det kallades dubbelt hor om båda var gifta. Under medeltiden och 1600-talet hade gifta män större frihet än kvinnor vad gällde sexuella utsvävningar. Även om man förkastade utomäktenskaplig sexualitet i allmänhet ansåg man att det var en större olycka om det var kvinnan som varit gift och bedrivit hor. Om den äkta mannen kom hem och fann sin hustru i säng med en annan karl fick den äkta maken lov att döda mannen. Ett annat mer humant alternativ var att maken fick bestämma en summa pengar som mannen skulle betala i böter för sitt tilltag. Senare standardiserades denna summa i lagen. För kvinnas del innebar denna ertappning att hon kunde köras bort från hemmet.³²

Periodvis utdömde domstolarna dödsstraff för alla horsbrott, men vanligast var ändå att endast personer som begått dubbelt hor dömdes till döden. De som begått enkelt hor dömdes att böta och då fick den gifta personen betala dubbelt i förhållande till den ogifta. Detta gällde både kvinnor och män.³³ I 1734 års lag kunde man läsa följande angående hor:

LV Kap. Om enfalt hor.

1 §. Gör ogift man hor med gift kvinna, eller ogift kvinna med gifta man; böte den, som gift är, åttio daler, och den ogifte fyrtio daler. Nu giver ogift kvinna, som hävdad är, gift man skuld, att han med ed sig där ifrån fria bör; gitter han eden gånga, plickte hon då som för lönskaläge.

5 §. I alla lägersmål, evad det är hor, eller lönskaläge, give mannen till kyrkan fyra daler, och kvinnan två daler.

LVI Kap. Om tvefalt hor:

1 §. Gör gift man hor med annan mans hustru; miste båda livet.³⁴

1734 års lag betonade dödsstraff för cirka sjuttio brott, men år 1779 tog Gustav III, (1746-1792), inspirerad av upplysningsidéerna, bort dödsstraffet för cirka tio av dessa brott.

För det mesta brukade man sätta de personer, vilka var dömda till kroppsstraff, att arbeta på en fästning eller i ett tukthus. Fängelsestraff började i början av 1800-talet allt oftare att utdömas framför skam- och kroppsstraff.³⁵ I nedanstående utdrag ur 1864 års strafflag ser man en klar skillnad gentemot 1734 års lag gällande hor och lönskaläge.

17 Kap. Om äktenskapsbrott.

1 §. Gör gift man hor med ogift kvinna, eller gift kvinna med ogift man; straffes den, som gift är, med fängelse i högst sex månader eller böter, och den ogifte med böter.

³² Sundin 1992, s. 127.

³³ Hassan Jansson 2002, s. 29.

³⁴ Häthén & Nilsén 2004, s. 137.

³⁵ Österberg 1995, s. 158.

2 §. Förövar man och kvinna, som båda gifta äro, hor med varandra; vare straffet fängelse från och med sex månader till och med två år.

18 Kap. Om sedlighetsbrott.

9 §. Ogift man, som övar otukt med ogift kvinna, tom de fall, som förut sagda äro, straffes, för lönskaläge, med böter, högst etthundra riksdaler. Ej skall dock sådant straff ådömas i annat fall, än då mannen, efter lagsökning av kvinnan eller hennes målsman, ålägges att underhåll giva till barn, varmed kvinnan i lägersmålet rådd blivit.³⁶

Otidigt sängelag var en beteckning på en annan typ av utomäktenskaplig sexualitet. Detta innebar att man gått till sängs när man varit förlovad, och alltså inte gift sig ännu. Under medeltiden erlades parterna att betala tre marker till biskopen för sitt tilltag. År 1527 avskaffades denna paragraf och kyrkan förbjöds att utkräva böter. Kyrkan kom dock ändå att utkräva böter för otidigt sängelag under senare delen av 1500-talet. Förutom böter förbjöd man kvinnan att bära brudkrona, vit slöja eller utsläppt hår på bröllopet.³⁷ Under 1800-talet utkrävdes fortfarande böter för otidigt sängelag: två daler för båda inblandade parter. Om kvinnan blev havande under äktenskapslöfte, betraktades barnen som äkta. Det samma gällde om paret inte varit förlovade men sedan gifte sig med varandra.³⁸ Enligt 1734 års lag hade utomäktenskapliga barn ingen rätt att ärva sina föräldrar, medan föräldrarna fick ärva barnet om det dog. Det enda som tillräknades dessa barn var ”nödtorftig föda och uppfostran”.³⁹ Arvsrätt efter modern fick utomäktenskapliga barn år 1866, dock skedde detta på villkor av att eventuella äkta barns del inte skulle minska. År 1917 fick de oäkta barnen lov att ärva sin far.⁴⁰ Se vidare kapitel 2.6.

Graviditet som uppkommit innan giftermål gjorde att kvinnan fick genomgå andra religiösa ceremonier och seder än de kvinnor som fött barn inom äktenskapet. Till exempel försiggick kyrktagningen, det vill säga den reningsceremoni som alla nyförlösta kvinnor skulle genomgå, enskilt inne i sakristian och inte offentligt inför församlingen i kyrkrummet, (se vidare kapitel 2.9). De kyrkliga bötesstraffen för otidigt sängelag, lönskaläge och hor försvann genom 1864 års lag och bestämmelserna gällande slöja och brudkrona ändrades år 1915 men den särskilda varianten av kyrktagning för ogifta mödrar levde kvar fram till år 1942.⁴¹

Kyrkan kunde även döma personer till uppenbar kyrkoplikt, vilket var ett kränkande skamstraff. Uppenbar kyrkoplikt hade i Sverige använts sedan 1500-talet och ansågs vara en

³⁶ Häthén & Nilsén 2004, s. 297.

³⁷ Sundin 1992, s. 129-130.

³⁸ Taussi Sjöberg 1986, s. 24. Samt Sundin 1992, s. 129.

³⁹ Inger 1997, s. 143.

⁴⁰ Taussi Sjöberg 1986, s. 25.

⁴¹ Sundin 1992, s. 328.

kompletterande påföljd, för personer som fällts för vissa typer av brott, till exempel samlagsbrott, stölder, eller dråp.⁴² Straffet gick ut på att dömda personer antingen skulle sitta på en pall, (kallad plikt-pallen eller horpallen), eller stå upp vid kyrkodörren. Detta skulle ske några söndagar i rad under pågående högmässa, för att församlingen riktigt skulle kunna beskåda personen ifråga.⁴³ Sedan fick den brottslige be om förlåtelse för sin synd för att sedan återigen upptas i församlingen.⁴⁴ Skamstraff som var sammanhängande med kyrkoplikt avskaffades efter hand under 1700- och 1800-talet. Ett skamstraff som avskaffades år 1778 gällde ogifta kvinnor, som fött barn eller var gravida, skulle stå på horpallen. Dessutom förbjöd man att dessa kvinnor, efter att de bett om förlåtelse för sina synder, skulle ”utmärkas såsom mindre ärlig och kallas kona...”.⁴⁵ År 1855 kom en kunglig förordning angående att kyrkoplikten skulle upphävas, dock fortsatte kyrkotukt att förekomma men nu var den inte längre offentlig utan den skedde enskilt. År 1918 avskaffades förordningen från 1855 och därmed också kyrkoplikten.⁴⁶

Under 1800-talet började den världsliga rättvisan mer intressera sig för vem som skulle försörja de utomäktenskapliga barnen, istället för att jaga utomäktenskapliga syndare. Underhåll till sitt barn kunde den ogifta modern få av antingen barnafadern, om han erkände barnet som sitt, eller av fattigvården. 1734 års lag stadgade att barnafadern skulle betala understöd för mat och uppfostran tills barnet fyllt femton år.⁴⁷ Förnekade mannen att han var far till barnet kunde han slippa undan både böter och underhåll. För att en påstådd fader skulle kunna dömas krävde lagen att den åtalade mannen antingen bekände eller att det fanns två vittnen till samlaget. Detta skulle förhindra att kvinnor utpekade fel person som fader till sitt barn.⁴⁸ Många gånger hävdade kvinnor, som dragit män inför tinget, att de låtit sig lägras på grund av att mannen lovat dem äktenskap. I vissa delar av Sverige godtog man att fästfolket idkade könsumgänge så länge de gifte sig när det stod klart att kvinnan var gravid. Detta kan ha medfört att ett fåtal kvinnor använde graviditeten som en utväg för att få män att gifta sig med dem.⁴⁹

⁴² Sundin 1992, s. 139. Samt Hassan Jansson 2002, s. 28.

⁴³ Sundin 1992, s. 139. Samt Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 75.

⁴⁴ Hassan Jansson 2002, s. 28.

⁴⁵ Nilsson 2000, s. 43.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Sundin 1992, s. 326.

⁴⁸ Taussi Sjöberg 1986, s. 27.

⁴⁹ Sundin 1992, s. 340.

De straff som de brottsliga människorna mötte, visade resten av samhällets befolkning vilka handlingar som var oacceptabla. Dessutom pekades den skyldiga personen ut, så att denne skulle avskräckas från att i framtiden göra om sitt tilltag.⁵⁰

2.4 Ett jordbrukssamhälle i förändring

1800-talet var ett århundrade kännetecknat av förändring. Det svenska samhället genomgick en förändring där bland annat det gamla socken- och kyrkolivet började luckras upp. Tre faktorer gynnade denna utveckling: ”Laga skiftet 1827, folkökningen samt urbaniseringen”.⁵¹ Kyrkans uppluckring gjorde att folkrörelserna fick ett starkt gensvar ute i samhället, och dessa kom med tiden att ersätta den kyrkliga samvaron.⁵²

I början av 1800-talet började det svenska samhället att omformas från ett agrar- till ett industrisamhälle. Att Sverige hade rika naturtillgångar, till exempel skog och järnmalm, samt att det fanns en efterfrågan i Europa på sådana varor, gjorde att landet kunde etablera industrier.⁵³ Städernas industrier lockade också med bland annat arbeten inom bygg- och textilindustrin. Många människor reste därför till städerna för att söka arbete men trots detta kom ändå flertalet av landets befolkning att fortsätta att arbeta inom jordbruket.⁵⁴ Ännu år 1900 bodde majoriteten av den svenska befolkningen på landet.⁵⁵

I centrum av det gamla jordbrukssamhället fanns familjen, hushållet och jordbruket placerat och hela detta samhälle grundades på självhushållning. Detta innebar att hushållet själv fick producera för att överleva, detta gällde bland annat matproduktion, barnalstring, uppfostran och utbildning. Dessutom stod hushållet för omvårdnad och trygghet. Förutom självhushållning fanns också en tanke på hur samhällets invånare skulle rangordnas hierarkiskt. Denna tanke visade sig i den så kallade Hustavlan, som innehöll citat ur Bibeln gällande den världsliga och andliga ordningen. Hustavlan ingick i Luthers katekes som, förutom psalmboken, var den mest lästa boken i Sverige under denna tid. Samhället var enligt hustavlan indelat i tre stånd vilka var; kyrkan, regeringen samt hushållet. Varje stånd hade sina arbetsuppgifter och de var alla beroende av varandra. Prästen fungerade som både själasörjare och lärare, regeringen ansvarade för styret av landet, och husbonden intog rollen som både lärare och styrande. Hustavlans viktigaste budskap var att alla skulle lyda dessa ledare. I det hierarkiska systemet hade alltså varje människa sin bestämda plats och det

⁵⁰ Frykman 1977, s. 203.

⁵¹ Johansson 2009, s. 256.

⁵² Ibid.

⁵³ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 268.

⁵⁴ Johansson 2009, s. 255-256.

⁵⁵ Sundin 1982, s. 44.

byggde på följande ordning: ”kungen och de olika stånden, husbonden, matmodern, tjänstefolk, och det minsta barnet”.⁵⁶ Kvinnan ansågs vara omyndig och skulle därför rangordnas under mannen.⁵⁷ På grund av hustavlan fick människorna inom hushållet uppföra sig väl, eftersom deras handlingar kunde ställa husbondfolket i dålig dager. Om till exempel en piga blev gravid kunde man avskeda henne för att slippa skämmas för henne.⁵⁸

Eftersom familjen ansågs viktig var både staten och kyrkan måna om dess överlevnad. Detta innebar att lagar stiftades angående äktenskap, arv samt sedlighet. Till exempel såg man strängt på utomäktenskapliga relationer, detta på grund av att rätten att föda barn följde av äktenskap samt att arven, som gav familjerna ekonomiskt stöd, inte skulle gå förlorade. Dessutom var jordbruken en stor tillgång för staten eftersom man fick in skatt på jorden. Problem uppstod dock i och med den stora befolkningsökningen under 1800-talet. Då räckte plötsligt inte jorden till.⁵⁹ Under perioden 1750-1850 fördubblades Sveriges befolkning vilket innebar att även de obesuttna, det vill säga tjänstefolk, daglönare, backstubor och inhysingar, ökade i antal.⁶⁰ År 1900 bestod befolkningen av cirka 5 miljoner människor. Förutom att jordbruken dåligt kunde försörja människorna på landsbygden förekom också svältår vilket förvärrade situationen ytterligare. Detta i kombination med att de små industrierna i städerna bara kunde anställa ett litet antal människor gjorde att många emigrerade till främst Amerika.⁶¹

De människor som inte ägde jord kunde flytta längre sträckor än vad bönderna kunde och de flesta flyttade mellan församlingarna, medan en del sökte sig till de ohälsosamma städerna, där många dog. Förändringarna i samhället, med till exempel skiftesreformerna, gjorde att byarna splittrades vilket skapade en otrygghet. På grund av att man inte kunde vänta sig att bli självägande kände människorna mindre lojalitet mot samhället samt dess normer. Reformerna resulterade även i att böndernas barn fick leva under sämre förhållanden än vad deras föräldrar hade gjort.⁶²

Nödåren gjorde att fattigdomen bredde ut sig i landet och detta bekymrade de välbärgade, som ville hindra de fattiga från att få gifta sig. Vissa pastorer hjälpte till genom att vägra ge lysning åt fattiga. Hade dessa istället haft jordbruksfastigheter eller varit fast anställda hade de utan problem fått gifta sig. Barnrika och fattiga familjer samt gamla

⁵⁶ Taussi Sjöberg 1986, s. 20.

⁵⁷ Taussi Sjöberg 1986, s. 19-20. Samt Sundin 1982, s. 46.

⁵⁸ Frykman 1977, s. 160.

⁵⁹ Taussi Sjöberg 1986, s. 20.

⁶⁰ Frykman 1977, s. 180.

⁶¹ Larsson (red.) 1998, s. 146.

⁶² Sundin 1982, s. 44-45.

människor fick en särställning i samhället och bönderna kunde neka dem att få flytta in var de ville.⁶³

Folkomflyttningen från landsbygden till städerna gjorde att det blev svårare för kyrkan att kontrollera sina medlemmar. I städerna var det lättare att hålla sig anonym och man kunde mer intressera sig för de saker man själv fann intressanta. Detta gjorde att kyrkan förlorade många medlemmar som gick med i nya gemenskaper till exempel nykterhetsföreningar, frikyrkor, fackföreningar eller politiska partier.⁶⁴

2.5 Sekularisering och frikyrklighet

År 1710 kom pietismen till Sverige från Tyskland och denna väckelse fick störst genomslag i Stockholm. Pietismen menade att varje människa på egen hand kunde föra ett religiöst liv, och att de religiösa ceremonierna var oviktiga, detta stod i skarp motsättning till vad statskyrkan lärde. Det absolut viktigaste var att den troende skulle finna det inre ljuset, reflektera samt skaffa personliga erfarenheter. Med detta menades att människorna själva skulle söka efter Gud och hitta honom inom sig själva. Denna betoning av den personliga, religiösa upplevelsen gjorde att en ny litteratur fick ett genomslag, det vill säga den religiösa självbiografin. Pietisternas negativa inställning till den gammellutherska tron tilltalade enklare folk, till exempel småborgare, lägre tjänstemän, bodbiträden och tjänstefolk, och det var bland dessa pietismen fick anhängare. Även om pietismen och andra religiösa rörelser lockade folk bort från statskyrkans lära, var det inte i först hand dessa rörelser som oroade kyrkan. Det som var det stora orosmomentet för prästerna i mitten av 1700-talet var att människorna i allmänhet verkade vara likgiltiga inför deltagandet i kyrkolivet.⁶⁵ Genom en kunglig förordning år 1726 uppkom konventikelplakatet, vilket var i bruk fram till år 1858. Konventikelplakatet förbjöd väckelsemöten som skedde utanför kyrkan.⁶⁶ Kyrkan försökte aktivt att hindra sina medlemmar från att frigöra sig från kyrkan och kulmen av prästernas kamp blev 1735 års religionsstadga. För att kontrollera att församlingen hade den rätta evangeliska läran skulle församlingsmedlemmarna förhöras på så kallade ”prosteting” och det var obligatoriskt att närvara vid dessa. Vägrade man att inställa sig kunde man dömas till stockstraff, dessutom kunde man dömas om man troddes ha fel åsikter gällde trosfrågorna. De personer som inte underordnade sig kyrkan efter utbildning från den samma, fick stå till svars inför den världsliga domstolen. Prästeståndet krävde av staten att denna skulle sätta in fler

⁶³ Taussi Sjöberg 1986, s. 21.

⁶⁴ Sundin 1982, s. 78.

⁶⁵ Uppslagsboken, Bonniers lexikon 2002. Sökord: pietism. Samt Söderberg 1999, s. 110-111.

⁶⁶ Uppslagsboken, Bonniers lexikon 2002. Sökord: konventikelplakatet.

tvingande åtgärder för att den kyrkliga traditionen skulle bevaras och det var först under Gustav III:s tid, (1746-92), som kyrkan upphörde med detta krav.⁶⁷ Forskning har visat att kyrkligheten sjönk under 1700-talets sista årtionden i Stockholm. Det resultatet kom man fram till genom att studera det sjunkande nattvardsdeltagandet. Under 1800-talet blev nattvarden en mera frivillig handling vilket medförde att personer ur underklassen ofta inte deltog.⁶⁸

Som tidigare nämnts avskaffades konventikelplakatet från 1726 år 1858, vilket gjorde att man följande år kunde söka sig till präster utanför socknen. Avskaffandet av plakatet följdes sedan år 1860 av dissenterlagen, som gjorde det möjligt att lämna Svenska kyrkan och gå med i något annat samfund med annorlunda bekännelse än Svenska kyrkans. Detta medförde att man nu inte längre blev landsförvisad eller miste sin arvsrätt om man gick över till ett annat trossamfund, vilket tidigare varit fallet när man dömde efter 1734 års lag. Trots denna nya lag ansågs Svenska kyrkan ändå utgöra det religiösa rättesnöret, och de personer som avföll från ”den rena evangeliska läran” ansågs vara ”avfällingar”.⁶⁹

Dissenterlagen reglerade också hur de nya kyrkosamfunden skulle få utöva sin religion, det vill säga bakom lyckta dörrar, isolerade från resten av samhället. Man fick inte hålla sina möten utomhus och inte heller bedriva öppna söndagsskolor. Församlingsmöten fick endast utövas av samfundets egna medlemmar och deras barn. Detta innebar att om minderåriga barn, som var medlemmar i Svenska kyrkan, lockades med till mötena blev den skyldige obönhörligt dömd till bötesstraff.

Trots dessa bestämmelser grundades flera nya religiösa församlingar. Baptisterna hade redan år 1848 grundat sin första församling i Halland och år 1868 grundade metodisterna sina första församlingar.⁷⁰

År 1873 kom en ny dissenterlag som ersatte den gamla från år 1860. Denna stadgade att personer med en annan kristen lära än Svenska kyrkans fick lov att grunda församlingar och få dessa godkända av Kungen. Genom detta skulle man inte längre betraktas som avfällingar. Det var dock bara Romersk-katolska kyrkan och Metodistepiskopalkyrkan som valde att registreras som kristna samfund. Anledningen till att inte fler folkväckelser tog denna möjlighet var att man inte ville ha samröre med staten. Man ansåg att kyrkan skulle vara skild från staten. Den nya lagen medförde också att de nya församlingarna fick rätt att föra

⁶⁷ Söderberg 1999, s. 99.

⁶⁸ Ibid., s. 111-112.

⁶⁹ Bexell 2003, s. 45.

⁷⁰ Larsson (red.) 1998, s. 148. Samt Bexell 2003, s. 45-46.

bokföring över sina egna medlemmar och dessutom fick prästerna lov att viga medlemmar ur församlingen.

Även om 1873 års dissenterlag gav församlingarna större rörelsefrihet var det ändå inte lätt att få lämna Svenska kyrkan. Till en början skulle man meddela till kyrkoherden i den församling man tillhörde varför man ville gå ur kyrkan och dessutom till vilket samfund man tänkte övergå. Efter två månader skulle man komma tillbaka till kyrkoherden och meddela att man fortfarande ville lämna kyrkan. Kyrkan ville på detta sätt förvissa sig om att folk inte gjorde något de senare skulle ångra.⁷¹

Frikyrkornas popularitet gjorde att även Svenska kyrkan genomgick en inre omvandling. Denna inomkyrkliga väckelse företrädde av karismatiska ledare. I Väst- och Sydsverige uppkom schartauanismen som tog idéer från dess grundare Henric Schartau, (1757-1825), som arbetade som präst i Lund. Schartauanismen lade stor vikt vid upprätthållandet av kyrkans ordning samt ämbete, och därmed avvisade man helt tanken på lekmäns deltagande i kyrkan. Prästen var den person som skulle sörja för församlingens själar, ingen annan. På 1820-talet spreds en annan inomkyrklig väckelse i Västergötland, och denna leddes också av präster, bland andra Jakob Otto Hoof.

Den väckelse som uppkom i Norrland på 1820-talet betonade, till skillnad från den i södra Sverige, lekmännens aktiva deltagande i kyrkolivet. Många gånger var det just lekmän som stod som ledare för denna väckelse. Anledningen till att lekmännen fick en framskjuten plats berodde på att människorna hade lång väg till kyrkan och dess präst.⁷²

Svenska kyrkans organisation påverkades av frikyrkornas inre organisation, som menade att lekmän var viktiga i det religiösa livet. Denna tanke återkom i det av statskyrkan grundade Evangeliska fosterlandsstiftelsen (1856) samt Metodistkyrkan (1876). År 1909 grundades Ungkyrkorörelsen som ville få svenskarna att komma tillbaka till Svenska kyrkan och den kristna lutherska tron.⁷³

Frikyrkorna både bevarade och omskapade den kristna traditionen. Gamla kyrkliga bruk behölls ofta, till exempel vad gällde dop, (baptisterna undantaget), konfirmation, begravning och husandakt. Dessutom betraktade man söndagen som vilodag och man hade oftare en mer sträng syn på utomäktenskapliga relationer. Frikyrkorna frigjorde sig också från traditionen, och bidrog till att nattvardsseden luckrades upp. Nytt var också att kvinnorna ofta var i majoritet i dessa samfunds församlingar.

⁷¹ Bexell 2003, s. 96-97.

⁷² Larsson (red.) 1998, s. 147. Samt www.ne.se sökord: schartauanism.

⁷³ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 201.

På 1890-talet genomfördes en undersökning som kontrollerade inom vilka län frikyrkorna hade störst genomslag. Det man studerade var antalet frikyrkliga personer per 1000 invånare. De län som var mest påverkade var de i Mellansverige: Värmlands-, Örebro-, Västmanlands-, och Uppsala län och dessutom kom man fram till att nykterhetsrörelsen hade en intim förbindelse med dessa områden. Minst påverkade av frikyrkorna var Kronobergs län, Skåne, Halland och övre Norrland. Detta ändrade sig vid mitten av 1900-talet, då Jönköpings län var det som hade mest frireligiös aktivitet.⁷⁴ Än idag kallas Jönköping Sveriges Jerusalem.⁷⁵

Inom statskyrkan höll den kyrkliga sedvänjan på att brytas under slutet av 1800-talet. Detta berodde bland annat på att folk flyttade till industrierna och fick nya intressen. Bland annat försvagades människornas intresse för nattvardsseden vilket av kyrkan kallades ”nattvardskrisen”. Kyrkodeltagandet sjönk först i Mellansverige och Stockholm var en av de städer där kyrksamheten minskade tidigt. Det var inte förrän på 1890-talet som denna utveckling nådde de sydligaste stiftet, men kyrksamheten sjönk inte nämnvärt där. Till exempel fortsatte man med husförhörsseden ända fram till början av 1900-talet.⁷⁶ Husförhören hade sedan år 1726 varit ett årligen återkommande moment i människornas liv, men i slutet av 1800-talet kom seden ur bruk.⁷⁷ År 1888 kunde man inte längre bli bestraffad om man vägrade infinna sig. Domen för husförhören kom år 1894, då en kunglig förordning angående kyrkoböcker åstadkoms. Församlingsboken skulle ersätta husförhörslängden, vilket innebar att husförhören förlorade sin makt över att kontrollera församlingens kristendomskunskaper.⁷⁸

Kyrkans nedgång spädades ytterligare på genom att det florerade en kraftig kritik mot kyrkan och dess religion inom kulturlivet, socialdemokratien och arbetarrörelsen. Socialdemokraterna ville bland annat avskaffa statskyrkan år 1889 och dessutom ansåg de att religion inte hörde hemma i skolan eftersom religion var något privat. Därmed ville man plocka bort kyrkan och religionsundervisningen ur skolan.⁷⁹

År 1842 infördes folkskola i Sverige för att alla barn skulle få undervisning i att läsa och skriva. Dessutom lades ansvaret för katekesundervisningen över på skolan vilket gjorde att kyrkans inflytande på befolkningen minskade ännu mer. I skolan bad man dessutom både

⁷⁴ Söderberg 1999, s. 101-102.

⁷⁵ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 201.

⁷⁶ Söderberg 1999, s. 110.

⁷⁷ Uppslagsboken, Bonniers lexikon 2002. Sökord: husförhör.

⁷⁸ Bexell 2003, s. 339.

⁷⁹ Larsson (red.) 1998, s. 149.

morgonbön och avslutningsbön. Det var hemmets och skolans uppdrag att ge barnen grundläggande kunskaper som hjälpte dem inför konfirmationen då de var mellan tretton och fjorton år gamla.⁸⁰ Eftersom kyrkan förlorade monopolen på undervisning medförde detta att man tappade kontakten med barnen och ungdomarna. Att även lysningsförhören avvecklades och att husförhören inte längre bedrevs i hemmen bidrog till detta. Genom att söka nya vägar försökte kyrkan återknyta till ungdomarna. Till exempel via bibelförklaringar, nya gudstjänstformer samt att man försökte föra mer dialog än förhör. Att katekesundervisningen flyttades över till skolan gick inte smärtfritt utan fick ta emot mycket kritik från bland andra folkskollärarna, väckelserörelserna samt politiskt och religiöst liberala kretsar. Folkskolelärarna ville inte identifieras med kyrkans företrädande utan ville hellre undervisa i allmänbildande ämnen och de ansåg att katekesundervisningen var onödig. Väckelserörelsens kritik baserades på att undervisningen använde Luthers katekes, vilken inte överensstämde med deras bekännelse.⁸¹

Att kyrkan miste sin tidigare hårda kontroll över landets befolkning under 1800-talet, visade sig också genom att giftermålsfrekvensen sjönk och många levde ihop utan att vara gifta. Dessa samboförhållanden kallades stockholmsäktenskap och prästerna klagade högljutt över dem.⁸² Att det förekom ett stort kvinnoöverskott i städerna bidrog också till att många kvinnor fick leva sina liv som ogifta.⁸³

2.6 Synen på utomäktenskapliga barn

Samhällets hårda syn på ogifta mödrar gjorde att många kvinnor drev sig själva att dölja graviditeten, föda i smyg och sedan ta död på barnet. Ofta var det kvinnan som fick bära hundhuvudet eftersom mannen oftast kunde svära sig fri. Enligt lag krävdes det två vittnen för att han skulle kunna dömas. Detta medförde att barnamord var relativt vanliga. Under perioden 1861-90 dömdes cirka 2000 kvinnor i Sverige för att de haft ihjäl sina barn. Barnamörderskor kunde fram till år 1864 dömas till döden för sitt brott. Senare under 1800-talet blev fängelsestraff eller straffarbete vanligare. Tidsperioden för dessa straff kunde röra sig mellan livstids fängelse eller straffarbete i två år. Situationen hade dock varit en annan om barnmordet skett inom äktenskapet, då hamnade det utanför lagstiftningen. Ibland hände det att barn kvävdes i föräldrarnas säng. Påföljden av detta blev då endast att prästen förmanade

⁸⁰ Bexell 2003, s. 334.

⁸¹ Ibid., s. 337-338.

⁸² Ohlander 2004, s. 82

⁸³ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 68.

kvinnan att vara mer försiktig nästa gång eller att böta till kyrkan.⁸⁴ Hade barnet varit utomäktenskapligt hade det legat på moderns lott att bevisa att barnet dött utan någon yttre hjälp.⁸⁵

Forskning har visat att oäkta barn generellt hade sämre chans att överleva sitt första levnadsår. Mellan år 1801-1805 dog cirka 17 procent av de äkta barnen, och 45 procent av de oäkta. Sämst chans att överleva hade de barn som föddes i städerna, detta på grund av att städerna ofta var ohälsosamma. Hade mödrarna arbete inom industrierna hade de oftast dålig tid att se till sina barn och amma dem, vilket kunde leda till att de avled.⁸⁶ De flesta barnamörderskorna kom dock från landsbygden, från relativt rika bondfamiljer. Inom detta samhällsskikt kontrollerade man noga utomäktenskapliga relationer eftersom de kunde sprida vanära över familjen. Detta gjorde att många kvinnor mördade sina barn.⁸⁷ Upptäckten av en utomäktenskaplig graviditet gjorde också att många kvinnor tog sina egna liv.⁸⁸

Mödrarna behövde dock inte själva mörda sina barn, de kunde vända sig till personer som, mot betalning, frivilligt ställde upp för att röja små barn ur vägen. Dessa kallades änglamakerskor, och de misskötte barnen så till den grad att de dog.

Kunde modern inte ta hand om barnet och inte ville att det skulle dö, kunde barnet ackorderas bort till lägstbjudande, vilket var en följd av 1847 års fattigvårdsförordning, lämnas på socknen, eller bli fosterbarn. I 1739 års legostadga stadgades att fosterbarn fick användas som arbetskraft. Barnet skulle pliktskyldigt arbeta för sitt uppehälle och var det under tolv år när det kom till fosterhemmet hade det skyldighet att stanna där tills det blivit arton år. Legostadgan från 23 november 1833 fastslog att den som tog hand om ett fosterbarn hade föräldrarätten över det, men barnet betraktades ändå som arbetskraft.

Senare under 1800-talet var det fattigvårdsmyndigheten som gick in och särade ogifta mödrar från deras barn. Man ackorderade ut barnen och mödrarna hamnade på arbetsinrättning.

Somliga kvinnor valde alltså att röja sina barn ur vägen, detta till trots att Sverige år 1778 hade fått en lag som stiftade att ogifta mödrar fick ”föda anonymt” eller som man sa ”obemärkt”. Sedan kunde de lämna bort barnet till barnmorskan utan att frågor skulle ställas. Denna lag kallades Gustav III:s barnamordsplakat och kom till för att hindra att barn mördades. Lagens avsikt var att modern skulle slippa att skämmas för sitt snedsteg och

⁸⁴ Taussi Sjöberg 1982, s. 149-150.

⁸⁵ Ohlander 2004, s. 79.

⁸⁶ Lindstedt Cronberg 1997, s. 77.

⁸⁷ Söderberg 1999, s. 25.

⁸⁸ Ohlander 2004, s. 78.

Sveriges befolkning skulle öka med varje överlevande barn. Problem kvarstod dock eftersom barnmorskan ofta lämnade barnen på barnhus där många barn dog. Till exempel på Allmänna barnhuset i Stockholm dog hälften av de intagna barnen under deras första levnadsår.⁸⁹ Barnmordsplakatet var i kraft fram till år 1917 då det avskaffades.

År 1856 kom det så kallade barnmorskereglementet. Enligt detta skulle barnmorskan uppmana den nyförlösta kvinnan att skriva ner sitt namn och sin adress på ett papper, som sedan noga skulle förseglas för att lämnas hos prästen i församlingen som satte sitt sigill på det. Anledningen till detta var att barnen som föddes i hemlighet senare i livet skulle kunna få reda på vem deras mor var.⁹⁰

I vissa fall hade de havande kvinnorna sådan tur att deras föräldrar kunde ta hand om barnet när det väl var fött. Men det kunde vara vanskligt att ta hand om sin havande dotter eftersom även föräldrarna då fick känna av flickans vanära. Hade modern ingenstans att ta vägen kunde hon dock alltid vända sig till fattigstugan.⁹¹

Modern hade i förfluten tid det största ansvaret för att barnen mådde bra, fick något att äta samt hade kläder på kroppen. Fäderna hade liten eller ingen del av ansvaret för barnens omvårdnad och detta gjorde att barnen lämnades bort om modern dog. En kvinna däremot vars man dog kunde lättare hålla ihop familjen trots fattigdom.⁹² Men för en ogift moder kunde det vara svårare att försörja både sig själv och ett barn. Erkände fadern barnet som sitt hade modern rätt till underhåll från honom. Den gamla medeltida lands- och stadslagen stadgade att modern skulle försörja barnet i tre år och sedan skulle fadern försörja det i fyra år. Denna regel var i bruk fram till år 1697 då den togs bort för att ersättas av ”regeln om barns rätt till nödortföda och uppfostran”.⁹³ Enligt denna regel skulle båda föräldrarna bidra till barnets överlevnad och det spelade ingen roll om man var fattig eller rik. Hur länge barnet skulle få underhåll stod inte konkret i lagen men domstolarna dömde föräldrarna att försörja barnet tills det fyllt femton år. Denna föreskrift gällde fram till år 1917. I 1917 års lagstiftning slutade man använda sig av beteckningen oäkta barn.⁹⁴

Utomäktenskapliga barn betraktades som illegitima, vilket medförde att dessa inte hade samma rättigheter som de inom äktenskapet födda barnen, det vill säga de legitima. De oäkta barnen saknade social tillhörighet eftersom de stod utanför det sociala systemet. De oäkta

⁸⁹ Ohlander 2004, s. 76-77. Samt Lindstedt Cronberg 1997, s. 76.

⁹⁰ Inger 1997, s. 204-205.

⁹¹ Frykman 1997, s. 166-168.

⁹² Ohlander 2004, s. 74.

⁹³ Lindstedt Cronberg 1997, s. 76.

⁹⁴ Ibid. s. 75-76.

barnen hade inte rätt att bära sin fars efternamn även om denne hade erkänt faderskapet, utan oftast tog man sin mors efternamn. Men inom arbetslivet var oäkta barn jämställda med den övriga befolkningen. De kunde både äga ämbeten samt driva förvärvsverksamhet, dock gällde inte detta i äldre tid då de inte hade rätt att vara medlemmar i skråna.⁹⁵ Dock fanns det både utbildningar och yrken som endast var reserverade för barn av äkta börd, främst då pojkar. Utomäktenskapliga barn ansågs vara ett hot mot ägandet av jordbruksmarken och genom dessa bestämmelser skyddade man sig mot detta.⁹⁶ Ett oäkta barn kunde dock ändra sin status till att bli betraktad som äkta om dennes föräldrar gifte sig med varandra och då hade det oäkta barnet samma rättigheter som det äkta.⁹⁷

Prästerna gjorde ofta skillnad på äkta och oäkta barn vid dopet, trots att detta hade varit förbjudet sedan år 1778. Ofta döptes de oäkta barnen på vardagar medan de äkta barnen döptes på söndagar. Dopet skedde dessutom ofta på en annan plats än brukligt var, till exempel i sakristian eller i prästgården. Det kunde vara svårt att ordna faddrar till oäkta barn eftersom ingen ville stå fadder till ett sådant. Därför hände det att den så kallade kyrkstöten fick stå fadder. Detta berodde på att han alltid var tillgänglig vid dopen.⁹⁸

Förutom ovanstående restriktioner fanns det en sak som var desto värre, nämligen att oäkta barn inte hade rätt att ärva sina föräldrar.⁹⁹ Även om fadern hade erkänt sitt faderskap fick barnet inte ärva honom, det dröjde ända fram till år 1969 innan de fick det. År 1866 fick de rätten att ärva sin mor, men att ärva hennes avdöda släktingar fick de inte förrän år 1905.¹⁰⁰ Att stå utanför arvsrätten visade att de oäkta barnen inte var önskvärda och att de stod utan både släkt och familj. Ekonomisk trygghet hade sedan medeltiden legat i jordegendomar vilket gjorde att de som inte fick ärva gick en svår existens till mötes.¹⁰¹ Arvsreglerna betydde emellertid inte så mycket för dem i samhället som var fattiga, de hade oftast inget arv att se fram emot. Som tidigare nämnts fanns det i mitten av 1800-talet inte arbete till alla och allra minst jordegendomar.

Men även om alla barnen inom en barnaskara var legitima barn innebar detta inte att de ärvde lika mycket för det. Arvsrätten berodde helt på vilket kön man hade. Detta ändrade man

⁹⁵ Ohlander 2004, s. 73. Samt Lindstedt Cronberg 1997, s. 77.

⁹⁶ Ohlander 2004, s. 73-74.

⁹⁷ Taussi Sjöberg 1986, s. 23

⁹⁸ Frykman 1977, s. 153-156.

⁹⁹ Taussi Sjöberg 1986, s. 23.

¹⁰⁰ Lindstedt Cronberg 1997, s. 76.

¹⁰¹ Ohlander 2004, s. 72-73.

på den 19 maj 1845 och då fick söner och döttrar lika arvsrätt. Dock innebar inte lagändringen att systrar fick ära jorden och sönerna kunde fram till år 1890 lösa ut sina systrars lott.¹⁰²

2.7 Kvinnans situation

I äldre tider betraktades kvinnan som omyndig och hennes värde mättes efter hur många barn hon kunde föda åt sin man. Kvinnan var helt undergiven sin makes, förälders eller annan anhörigs förmyndarskap och dessa skulle hon vara lydlig för att slippa gå en osäker framtid till mötes.¹⁰³ Som tidigare nämnts fick systrar ära mindre än vad deras bröder fick. Även om systrarna fick ära var det dock inte säkert att de själva fick bestämma över sin del.¹⁰⁴ Fram till år 1734, då den nya lagen trädde i kraft, hade kvinnor en relativt god position vad gällde äganderätten. Även om männen ärvde mer än dem, kunde kvinnorna få en del av sin familjs kapital som hemgift eller arv. I städerna fick bröder och systrar ära lika mycket, medan systrarna på landsbygden bara fick ära hälften så mycket som sina bröder. 1600-talets lagstiftning medgav att maken kunde använda sin frus tillgångar precis hur han ville och när 1734 års lag kom blev kvinnornas position i samhället sämre, eftersom de nu betraktades som ”omyndiga i civilrättslig mening”.¹⁰⁵ Den enda kategori kvinnor som kunde bli myndiga var änkor och för att bli det fick man ta kontakt med Kommerskollegium.¹⁰⁶ Man kan säga att kvinnorna stod utanför samhället eftersom de både saknade politiska rättigheter och var portförbjudna från nästan alla utbildningar. Detta gjorde att kvinnorna inte hade stora möjligheter att kunna försörja sig själva.¹⁰⁷ Kvinnor fick bland annat inte ägna sig åt handel på grund av att de ansågs omyndiga. Ville en kvinna göra detta, för att till exempel kunna sörja för sin familj, fick hon ansöka om att bli myndig hos Kommerskollegium.

Vad gäller kvinnans handlande i rättsliga instanser medförde 1734 års lag att kvinnan nu själv fick svara för sig om hon stod åtalad. Förr hade hon företrätts av sin målsman. Rätten hade tidigare ansett att kvinnor inte skulle straffas lika hårt som männen även om de begått samma typ av brott. Från och med nu ändrades detta med undantag då straffet blev hängning,

¹⁰² Taussi Sjöberg 1986, s. 23-24.

¹⁰³ Frykman 1977, s. 189. Samt Söderberg 1999, s. 136. Samt Sundin 1992, s. 317.

¹⁰⁴ Ohlander 2004, s. 73.

¹⁰⁵ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 38.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ohlander 2004, s. 73.

då fordrades ett kungligt tillstånd.¹⁰⁸ Denna lagändring var ett stort steg för kvinnornas del eftersom de under 1600-talet inte ens hade tillåtits att vittna.¹⁰⁹

Kvinnans möjligheter att själv kunna försörja sig förvärrades under 1800-talet. Detta medförde att en ny lagstiftning kom till:

År 1845 fick alla kvinnor lika arvsrätt, det vill säga de ärvde lika mycket som männen, och år 1858 blev den ogifta kvinnan myndig, dock först vid 25 års ålder, det vill säga senare än mannen. År 1884 blev ogifta kvinnor myndiga vid 21 års ålder, vid samma ålder som mannen. Gifte hon sig var hon inte längre myndig, eftersom gifta kvinnor fortsatte att betraktas som omyndiga fram till 1921.¹¹⁰

Att kvinnorna blev myndiga år 1884 gjorde att de blev berättigade att tas in på olika utbildningar och yrken som tidigare endast varit förbehållna män. År 1874 fick dessutom gifta kvinnor själva råda över sin inkomst.¹¹¹

Vad gäller giftermål ansåg man i äldre tid att kvinnan inte hade kapacitet att själv välja vilken man hon skulle gifta sig med utan ofta var det föräldrarna som organiserade giftermålet. Detta betydde inte nödvändigtvis att den tilltänkta bruden och brudgummen kände varandra sedan tidigare, utan ”känslorna fick i bästa fall växa fram efterhand”.¹¹² Anledningen till att man noggrant valde partner till sin dotter gällde ekonomin. Hade man ingen förmögenhet att beskydda fick dottern i större utsträckning själv välja partner.¹¹³

Om flickan blev gravid, utan att ha en fast partner, vändes hennes värld upp och ner. Människor som hon tidigare betraktat som vänner ville då inte längre ha med henne att göra, på grund av rädsla för att skammen skulle smitta av sig på dem.¹¹⁴ Till och med hennes egna föräldrar kunde slänga ut henne ur hemmet.

Kyrkan som bedrev en hätsk kamp mot utomäktenskaplig sexualitet, hade även den sanktioner mot den ogifta modern. Fram till år 1741 var kvinnan tvungen att inför församlingen be om syndernas förlåtelse under gudstjänsten, detta kallades uppenbar kyrkoplikt. Efter år 1741 fick de ogifta mödrarna istället be om syndernas förlåtelse enskilt inför endast prästen. Detta kallades enskilt skriftermål och försiggicks ofta i sakristian. Det

¹⁰⁸ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 39.

¹⁰⁹ Sundin 1992, s. 317.

¹¹⁰ Hedenborg & Kvarnström 2006, s. 38.

¹¹¹ Ohlander 2004, s. 83.

¹¹² Söderberg 1999, s. 155.

¹¹³ Ibid. s. 155-157.

¹¹⁴ Frykman 1977, s. 169.

enskilda skriftermålet avskaffades under 1850-talet av kyrkan men det kom ändå leva vidare inom vissa områden.¹¹⁵

Det omgivande samhället förväntade sig att den ogifta modern skulle hålla sig undan så att man slapp att se henne och därmed kom hon att stå utanför den sociala gemenskapen fram till den dag då hon eventuellt gifte sig. Då hade hon samma status som andra ärbara hustrur och behövde inte längre bära yttre tecken på sin skuld.¹¹⁶ Ett tecken på hennes tilltag var att hon var tvingad att bära en speciell luva när hon skulle röra sig ute i samhället, den så kallade horluvan. Denna luva skilde sig från de huvudplagg som gifta kvinnor och kyska unga kvinnor bar.¹¹⁷ Oftast var horluvan röd till färgen.¹¹⁸ Förutom att den ogifta modern skulle bära yttre kännetecken fick hon dessutom en annan placering inne i kyrkorummet, oftast längst ner i kyrkan vid dörren bredvid vapenhuset. Där placerades socknens fattiga och utstötta personer.¹¹⁹ Enligt gammal tradition hade varje gård i församlingen sin bestämda bänkrad och ju närmare altaret denna stod desto högre status fick man. Placeringen i bänkraden visade också vilken status man hade, satt man ytterst hade man störst heder. Även om den ogifta modern tillhörde en familj med hög status kunde hon aldrig mer sitta tillsammans med dem i deras kyrkobänk, eftersom hon förlorat sin heder.¹²⁰

Dessa ovanstående sanktioner borde verkat avskräckande på unga flickor men trots detta föddes många utomäktenskapliga barn. Hur hänger detta samman? Vi ska nu titta på en yrkeskategori där de flesta oäkta barn föddes, nämligen pigorna.

Att vara piga eller tjänstehjon var den vanligaste försörjningsmöjligheten för kvinnor under 1800-talet. Blev man sedan gravid var det bara inom denna yrkeskategori man kunde arbeta.¹²¹ Herrgårdarna och godsen behövde alltid statarfolk och mjölkerskor och hit sökte sig många ogifta mödrar.¹²² Om man fick årsanställning på arbetsplatsen innebar detta att de hade ”laga försvar”, det vill säga de stod under sin husbondes försvar och hade försörjning.¹²³ Även om husbonden var den som skulle skydda sin arbetskraft hände det att han också utnyttjade pigorna sexuellt och gjorde sig på detta sätt skyldig till horsbrott. Pigorna kunde oftast inte göra något annat än att låta det ske eftersom man ute i samhället ansåg att det var något

¹¹⁵ Ohlander 2004, s. 77-78.

¹¹⁶ Frykman 1977, s. 119 samt 122.

¹¹⁷ Ibid., s. 56-57.

¹¹⁸ Ibid., s. 124.

¹¹⁹ Ibid., s. 151.

¹²⁰ Ibid., s. 59-60.

¹²¹ Taussi Sjöberg 1986, s. 29.

¹²² Frykman 1977, s. 164.

¹²³ Taussi Sjöberg 1986, s. 29.

naturligt att högt uppsatta män bad om sådana tjänster hos sina anställda.¹²⁴ Om pigan skulle anmäla husbonden för hans tilltag gällde det att ha starka bevis annars blev hon inte trodd. Husbonden var ju ofta gift och hade en mindre förmögenhet, medan pigan för det första var kvinna och dessutom ogift och fattig och detta kunde tolkas som att hon på falska grunder försökte få husbonden fälld för att vara far till hennes barn. Husmodern hade också skäl för att avstå från att anmäla sin make. Om maken drogs inför rätta för horsbrott skulle skammen lägga sig över familjen vilket skulle påverka deras ekonomiska situation och status i samhället.¹²⁵ Här ska också påpekas att inte alla pigor blev antastade av husbonden.

2.8 Vidskeplighet och utomäktenskaplig sexualitet

Som tidigare nämnts fördömde staten och kyrkan utomäktenskaplig sexualitet på grund av att man ville värna om äktenskapet som helig institution samt att jordbruksmarken inte skulle komma i händerna på oberättigade människor. Förutom dessa tankar florerade det i bygderna, även vidskepliga tankegångar angående utomäktenskaplig sexualitet. Dessa kom oftast att drabba kvinnor som hade, skulle eller troddes ha fött oäkta barn.

En idé som hade stor utbredning i Sverige under 1800-talet handlade om att lösaktigt folk kunde göra småbarn sjuka. Denna sjuka gick under namnet horskäver.¹²⁶ De havande, gifta kvinnorna trodde, bland annat, att om de träffade en ogift moder så skulle deras barn vara sjukt när det föddes.¹²⁷ Dock var horskävern bara en av många olika typer av skäver som små barn kunde drabbas av. Modern själv kunde också göra så att barnet hon bar på fick skäver:

Gick hon en stjärnklar natt ut i det fria med obetäckt huvud kunde barnet få stjärnskäver. Innebörden av detta var att modern inte fick gå ut utan att ha håret dolt, en välkänd klädesinstruktion för alla gifta kvinnor. Gick modern genom en grind kunde barnet i framtiden bli behäftad med ledskäver (led = grind). Detta hot kan ses som en begränsning av kvinnans rörlighet inom landsbygdsbyn; ett ställe som verkligen inte saknade grindar. Och satt modern med benen i kors i kyrkbänken medan hon var havande fanns risken att barnet skulle få en typ av skäver som yttrade sig i att höfterna blev stela.¹²⁸

Dessutom fanns det föreställningar om att modern inte fick vara med under pågående slakt, röra vid eller ens se ett lik samt gå över gravar på kyrkogården. Alla dessa föreskrifter visade

¹²⁴ Frykman 1977, s. 190.

¹²⁵ Ibid., s. 194-195.

¹²⁶ Ibid., s. 25.

¹²⁷ Ibid., s. 56.

¹²⁸ Ibid., s. 30.

modern vad hon fick respektive inte fick göra för att inte hennes kommande barn skulle bli sjukt.¹²⁹

Men vad var då egentligen skäver för någonting? Den sjukdom som människorna ute i byarna kallade skäver var en barnsjukdom som i läkarkretsar kallades Engelska sjukan eller med ett finare ord rakitis. Den framkallades av att barnet fick för lite D-vitamin, vilket gjorde att skelettet urkalkades och därmed fick konstig form.¹³⁰ Nedanstående citat förklarar symtomen:

Sjukdomen kan yttra sig på flera olika sätt men något eller några av dessa symtom är vanligen för handen: huvudet blir oproportionerligt stort och lätt fyrkantigt i formen, alltså tillplattat från sidorna och framifrån. Vid tinningarna blir benet märkbart mjukt. Håravfall är inte ovanligt. Bröstkorgen kan pressas ihop från sidorna varvid bröstbenet skjuter fram i ett karakteristiskt gåsbröst. Magen sväller och blir på höger sida, där levern sitter, särskilt utbuktande.

Det första och bland folk mest uppmärksammade draget är att ledkapslarna på armarna och benen böjs utåt och lederna svullnar. Krumma ben och förvridna armar är andra av de tidiga och typiska symtomen.¹³¹

Sjukdomen brukade visa sig när barnet var ett halvt år eller lite äldre men i vissa fall kunde sjukdomen vara medfödd. Sjukdomen försvann oftast av sig själv när barnet blivit så pass stort att det fick vistas ute i solljuset och på så sätt fick igång produktionen av D-vitamin i kroppen. Dock kunde barnen få men av sjukdomen som att de inte blev av med, till exempel blev de inte så långa, fick böjda ben och krökt rygg. I vissa fall dog barnet av sjukdomen eller dess påföljder.

Rakitisen berodde alltså på D-vitaminbrist. Att barnen led av denna åkomma berodde på den tidens skötselråd av småbarn. I äldre tider fick riktigt små barn inte vara utomhus eftersom man då trodde att de då kunde bli tagna av trollden eller något annat fenomen. Barnen fick därför stanna inne i huset tills de hade lärt sig att gå. En annan sak som medverkade till bristen på D-vitamin var kosten. D-vitamin finns rikligt i animalier, det vill säga kött, mjölk, ägg osv. Problemet var bara att dessa varor var dyrare än grödor, vilket medförde att de fattigaste i samhället inte hade råd att köpa dem och därför led barnen till många av dessa fattiga av rakitis. När modern åt av den dåliga, bristfälliga kosten gjorde detta att hennes bröstmjölk också saknade vitaminet.¹³²

¹²⁹ Ibid., s. 31.

¹³⁰ Ibid., s. 26.

¹³¹ Ibid., s. 26-27.

¹³² Ibid., s. 26-28.

Botemedlet för rakitisen, Engelska sjukan eller skävern var alltså D-vitamin men detta hade människorna på landsbygden ingen kännedom om. Därför konsulterade man kloka gummor och gubbar angående sina barns åkommor. Dessa personer kunde tala om vad som orsakat sjukan; någon människa ville modern illa. Botemedlet mot skävern kunde bland annat vara att barnet smordes med olika salvor, eller skulle det dras under jord, genom två sammanvuxna träd eller genom en sele. Hjälpte inte detta fick man söka upp en sådan situation som troddes ha givit barnet sjukdomen, till exempel om barnet hade likskärva fick barnet röra vid ett lik, hade det ledskärva skulle man föra det genom en grind och hade barnet fått horskärvan kunde barnet få dricka ur föröwarens sko.¹³³ Ett annat tillvägagångssätt var att man stal ett klädesplagg från den misstänkta, brände det och gav som medicin till barnet. Tillfrisknade barnet visade detta att botemedlet fungerat samt att den utpekade personen verkligen var skyldig.¹³⁴

Ogifta mödrar ansågs farliga, men farligast var ändå de kvinnor man anade förde ett osedligt liv men inte hade bevis mot. Beviset för osedligt leverne var graviditet.¹³⁵ Dessa kvinnor kom att kallas ”löndahoror” och eftersom de, till skillnad från de ogifta mödrarna, inte var direkt utpekade som osedliga kunde dessa röra sig fritt i hemmen hos folk och därmed smitta barnen med skäver.¹³⁶ Osedliga personer kunde ge barnet skäver om de bland annat, såg på det när det var naket, om de tog i barnet eller om de berömde det. För att barnet inte skulle betraktas som naket, till exempel då det badades, band man en ullgarnstråd runt halsen på det.¹³⁷

I de kvinnliga sfärerna, till exempel barnsängsstugan, ansågs personer som levde, eller troddes leva, osedligt föra med sig sjukdom och olycka vart de än gick. I den manliga sfären däremot ansågs dessa personer föra tur med sig. Det ansågs till exempel bringa tur om man mötte en osedlig kvinna i början på en resa eller när man påbörjade ett arbete. Likaså om man hade en ko som inte ville bli i kalv, då kunde man låta den osedliga leda kon till tjuren så skulle hon garanterat bli i kalv.¹³⁸

¹³³ Ibid., s. 31.

¹³⁴ Ibid., s. 40.

¹³⁵ Ibid., s. 37.

¹³⁶ Ibid., s. 55.

¹³⁷ Ibid., s. 67, 69 och 70.

¹³⁸ Ibid., s. 78.

2.9 Kyrktagning

Kyrktagningsleden var en rit som alla nyblivna mödrar tvingades genomgå för att åter bli upptagna i kyrkoförsamlingen. Vanligtvis skedde detta mellan fyra till sex veckor efter att kvinnan hade fött. Bakgrunden till ritualen finns föreskriven i Gamla Testamentet, tredje Mosebok, kapitel 12 och den talar för att riten innebar rening:¹³⁹

Herren sade till Mose: Säg till israeliterna: När en kvinna får barn och föder en pojke, är hon oren i sju dagar, lika länge som när hon har menstruation. Den åttonde dagen skall pojkens förhud skäras bort. Sedan skall hon vänta i 33 dagar under sin blödnings- och reningstid. Hon får inte röra vid något heligt eller komma in i helgedomen förrän reningstiden är slut. Om hon föder en flicka, är hon oren i två veckor, som när hon har menstruation. Sedan skall hon vänta i 66 dagar under sin blödnings- och reningstid. När hennes reningstid för en son eller dotter är slut, skall hon komma med ett årsgammalt lamm som brännoffer och en duva eller turturduva som syndoffer till prästen vid uppenbarelsetältets ingång. Prästen skall offra dem till Herren och bringa försoning åt henne, så att hon blir ren efter sitt blodflöde. Detta gäller för en kvinna som har fött barn, en pojke eller flicka. Om hon inte har råd att offra ett lamm, skall hon ta två turturduvor eller två andra duvor, en till brännoffer och en till syndoffer, och prästen skall bringa försoning åt henne, så att hon blir ren.¹⁴⁰

En annan förebild till ritualen var jungfru Maria och hennes kyrkogång det vill säga kyrkotagning, som skedde sex veckor efter att Jesus fötts. Marias kyrktagning firas i början av februari som en kyrklig högtid på Kyndelsmässodagen. Detta exempel menade att kyrktagningen innebar att man tackade för att man fått ett friskt barn.¹⁴¹

Som framgått visar den översta förklaringsmodellen att kyrktagningsriten innebar rening och denna tanke var gällande fram till medeltiden då man istället såg den som tacksägelse för att man tillfrisknat efter förlossningen. Även om kyrkotagningen fick en annan innebörd levde ändå reningsmotivet kvar parallellt med tacksägelsen långt in på 1800-talet.¹⁴² Man trodde att kyrktagningen renade kroppen från det onda och att prästen var den som läkte kroppen genom att han tog kyrkogångskvinnan i hand efter att han välsignat henne.¹⁴³

Förutom att kvinnan åter blev upptagen i församlingen innebar kyrktagningen att hon åter fick ha samlag och arbeta utomhus. Innan kyrktagningen hade hon levt isolerad och fått rätta sig efter ett antal regler. Detta på grund av att hon ansågs vara oren, samt att hon kunde falla offer för all möjlig sorts trolldom och magiska väsen.¹⁴⁴ Kvinnan fick därför inte lämna huset eller gården, och därmed inte heller ”gå över vägar, rinnande vatten, brunnar och

¹³⁹ Bringéus 2007, s. 45. Samt Gustavsson 1972, s. 22.

¹⁴⁰ Bibel 2000, 3 Mos. 12:1-8

¹⁴¹ www.ne.se sökord: kyndelsmessa. Samt Bringéus 1972, s. 45.

¹⁴² www.ne.se sökord: kyrktagning.

¹⁴³ Gustavsson 1972, s. 199.

¹⁴⁴ Ibid., s. 202-203.

åkerfält”.¹⁴⁵ Hon fick dessutom inte ta folk i händerna eller röra vid livsmedel. En kvinna som inte var kyrkotagen ansågs vara en fara för allt och alla, till exempel trodde man att barnen kunde bli ”bergtagna, bortbytta, sjuka eller skvalleraktiga”.¹⁴⁶ Dessutom kunde gården invaderas av skadedjur, som till exempel råttor och möss. De kvinnor som mot all förmodan bröt mot reglerna kunde räkna med att bli bestraffade av människorna i lokalsamhället, till exempel kunde man få spotta på dem eller till och med stena dem.¹⁴⁷ Sedd ur denna synpunkt kan man säga att kvinnorna mer eller mindre pressades att kyrktagas för att slippa sitta isolerade.¹⁴⁸

Men hur gick då kyrktagningen till? Den vanligaste dagen att kyrktagas var söndagen och då hölls den ofta i samband med högmässan. Dock kunde man bli kyrktagen på vardagar också, men då var det inte förenat med någon speciell dag.¹⁴⁹ Kyrktagningen kunde ske på olika platser i kyrkan: innanför kyrkdörren, i vapenhuset, framme vid altaret, eller som i de ogifta mödrarnas fall inne i sakristian. Vanligtvis fick kvinnorna sitta och vänta på en bänk i vapenhuset på att kyrktagningen skulle ske. Oftast var det klockaren eller kyrkvakten som sa till kvinnorna när de skulle stiga in i kyrkan, men det förekom också att prästen själv gick ner och eskorterade kvinnorna till den plats där ceremonin skulle ske. Om det var kyligt väder kunde kvinnorna, istället för att vänta i vapenhuset, få sätta sig i den nedersta bänken på kvinnostrådet i kyrkan. Innan ceremonin kunde genomföras fick kvinnorna lägga sig på knä på en speciell pall, som ofta var stoppad. Om det var många kvinnor som skulle kyrktagas på samma gång, använde vissa socknar en lite längre pall där alla fick plats.¹⁵⁰ Vad gäller de ogifta mödrarna fick de antingen knäfalla på en annan pall, ofta kallad horpallen, eller direkt på golvet inne i sakristian. Denna så kallade horpall var, till skillnad från den som användes till de ärbara kvinnorna, inte stoppad utan ganska hård och obekväm. Under tiden kvinnan knäböjde läste prästen en speciell kyrkotagningsbön över henne och sedan tog han hennes hand och önskade henne fortsatt lycka och välgång, med orden: ”Herren ledsage dig i sin sanning och fruktan, nu och till evig tid! Amen”.¹⁵¹ De ogifta mödrarna tog prästen däremot inte i hand, och hans slutönskan till dem skiljde sig från den de gifta kvinnorna fick. De ogifta

¹⁴⁵ Bringéus 2007, s. 46.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Frykman 1977, s. 143.

¹⁴⁹ Gustavsson 1972, s. 29.

¹⁵⁰ Ibid., s. 62-66.

¹⁵¹ Ibid. s. 74.

mödrarnas slutönskan var hämtad ur Jesu förmaning till äktenskapsförbryterskan, (Joh. 8:11), och löd: ”Gå i frid och synda icke härefter”.¹⁵²

Efter det att kvinnorna hade kyrktagits kunde de, beroende på tradition, antingen gå och sätta sig i den bänk som hennes gård var tilldelad eller i den främsta bänken på kvinnosidan, vilken på många platser i Sverige kallades ”kyrkogångsstol”. Att ha blivit kyrktagen var förenat med prestige och kvinnan skulle därmed sitta ytterst i bänken med sina följekvinnor innanför sig.

När kvinnan väl hade satt sig i sin bänk hörde det till traditionen att hon bjöd de som satt närmast henne på karameller och luktvatten, som de droppade på näsdukarna.¹⁵³ Även maken till den kyrktagna kvinnan kunde bjuda de som satt närmast honom på manssidan på snus eller tuggtobak.¹⁵⁴ Prästerna var emot denna traktering som försiggick mitt under högmässan eftersom den störde folkets koncentration under andakten.¹⁵⁵

Efter högmässan hörde det till traditionen att man bjöd in folk på mat och dryck på så kallat kyrkogångsgille. Främst var det släktingar, grannar och vänner man bjöd in, men även prästen och kantorn kunde vara med. Detta kalas kunde hållas antingen i hemmet, kyrkstillarna, sockenstugan eller i vapenhuset. Vanligtvis höll man det i hemmet men om det låg för långt bort kunde man hålla det på de andra nämnda platserna.¹⁵⁶ Om man höll kalaset vid kyrkan varade det ungefär en dag men om man hade det hemma kunde det vara flera dagar i sträck.¹⁵⁷

Kyrktagningen kunde även utföras hemma hos kvinnan. Anledningar till detta kunde vara att modern inte återhämtat sig efter förlossningen och därför inte orkade ta sig till kyrkan, att kvinnan var tvungen att visa sig offentligt, till exempel vid en begravning, vilket hon inte kunde göra innan hon var kyrktagen. Ett annat skäl var att kyrkorna ofta saknade värmeanordning under 1800-talet och detta i kombination med lång väg till kyrkan och sträng vinter gjorde att vissa hellre ville kyrktagas hemma. Att bli kyrktagen i sitt eget hem kunde också ge en viss social status och därför skedde detta oftast hos de mer förmögna familjerna i socknen.

Man kunde även bli kyrktagen i prästgården. Anledningarna till att man ville kyrktagas här var samma som för kyrktagning i hemmet men kvinnans orkeslöshet har inte nämnts som

¹⁵² Ibid., s.70-71 samt 73-75.

¹⁵³ Ibid., s. 79-81.

¹⁵⁴ Ibid., s. 83.

¹⁵⁵ Ibid., s. 86.

¹⁵⁶ Ibid., s. 152 samt 155.

¹⁵⁷ Ibid., s. 165.

orsak i detta sammanhang. Kyrktagning i prästgården var inte förbundet med social status och oftast var det personer ur de lägre samhällsklasserna som utgjorde den största delen personer som kyrktogs här. En anledning till detta var att dessa inte hade råd att köpa nya, fina kläder att bära vid detta tillfälle. Kyrktogs man i kyrkan skulle man ha högtidskläder på sig, detta behövde man inte i prästgården.

Kyrkan var i allmänhet negativ till att kyrktagningar förrättades, utan giltig anledning, på andra platser än i kyrkan. Orsaken till detta var att församlingen gick miste om den uppbyggelse som kyrktagningarna gav.¹⁵⁸

I motsättning till den gifta moderns högtidliga kyrktagning stod den ogiftas. Tiden före år 1741 hade ogifta mödrar offentligt inför församlingen i kyrkan fått be om förlåtelse för sitt brott att föra oäkta barn till världen. Men efter 1741 fick de istället skriftas och avlösas enskilt inne i sakristian.¹⁵⁹

Syftet med deras enskilda skrift i sakristian var att de skulle utpekas och förnedras för att de inte skulle begå samma brott igen.¹⁶⁰ De ogifta mödrarna fick till exempel inte ha med sig någon följekvinna, vilket var brukligt för de gifta mödrarna. Att ha med sig följekvinnor ansågs hedrande för modern. De ogifta mödrarna fick istället skriftas i närvaron av ett par män, för det mesta var det kyrkovärdarna som närvarade.¹⁶¹ Efter att den ogifta modern hade fått syndernas förlåtelse i sakristian ansågs hon vara återförenad med församlingen, men oftast hade församlingen en annan åsikt om detta.¹⁶² Denna förnedrande form av kyrktagning som de ogifta mödrarna tvingades genomgå gjorde att många hellre tog sina liv än att tvingas stå inför prästen och bli bannad.¹⁶³

År 1855 avskaffades kyrkoplikten men det gjorde inte den enskilda skriften. Anledningen till att man höll kvar vid den var att ogifta mödrar inte fick ta nattvarden om de inte skriftat sig. Skriftningen användes som bestraffning fram till 1918 men då hade kyrktagningen nästan helt försvunnit som sed.

Från och med 1880-talet hade antalet kyrktagna minskat kraftigt på många håll i Sverige och vid 1900-talets början var den nästan helt borta. Den levde dock kvar ända tills 1940-talet inom Göteborgs stift, Skara, Kalmar, södra delen av Växjö stift samt i Västerbottens kustland. De områden som höll seden levande hade det gemensamt att den gammalpietistiska väckelsen

¹⁵⁸ Ibid., s. 49, 52-53, 59-60.

¹⁵⁹ Bringéus 2007, s. 52.

¹⁶⁰ Gustavsson 1972, s. 44.

¹⁶¹ Ibid., s. 102.

¹⁶² Frykman 1977, s.150-151.

¹⁶³ Ibid., s. 140.

var stark här. Denna rörelse hade motverkat att frikyrkorna fick ett fäste och därmed förverkligades inte nya tankeströmningar.¹⁶⁴

Vad var det då som gjorde att kyrktagningsseden luckrades upp? Enligt C-H Martling skulle frikyrkligheten haft störst betydelse för att den svenska kyrkans gudstjänst- och nattvardsliv kraftigt minskade under 1800-talet. Sedan inverkade även industrialiseringen, och befolkningsomflyttningarna på det kyrkliga deltagandet.¹⁶⁵

När sedan de ogifta mödrarna uteblev från skriftningen i slutet av 1800-talet gjorde detta att de gifta mödrarna inte längre kunde hedras på bekostnad av de ogifta. När de mest aktade familjerna därefter inte längre ville kyrktagas ledde detta till att det inte längre ansågs fint och hedrande att låta sig kyrktagas.¹⁶⁶ En annan förklaring till att seden upplöstes var att prästerna under 1800-talet försökte förskjuta dess innebörd, från att tidigare ha varit rening, till att vara tacksägelse. Detta hängde dels samman med att inom folktron var kyrktagningen förbunden med rening, och dels att hygienin inom sjukhusen blev bättre. Därmed var det inte lika farligt att föda barn och således fick tacksägelsen en mindre betydelse.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Bringéus 2007, s. 52-54.

¹⁶⁵ Gustavsson 1972, s. 233.

¹⁶⁶ Ibid., s. 250.

¹⁶⁷ Bringéus 2007, s. 54.

3. UNDERSÖKNING

3.1 Antalet födda äkta och oäkta barn i Örkelljunga och Vittsjö

I tabellerna i bilagorna 6.1 och 6.2 kan läsaren se det totala antalet födda barn i Örkelljunga och Vittsjö under perioderna 1855-1860 samt 1865-1870 samt hur många av dessa som var oäkta.

För Örkelljungas del föddes det totalt under den första perioden, 1855-1860, 594 barn varav 49 barn var oäkta. Antalet födda barn per år låg mellan 70 och 119 barn och antalet oäkta barn låg mellan 2 till 12 barn. Minst barn föddes år 1856 och flest år 1860, samma tendens ser man också i antalet födda i Vittsjö under dessa år.

År 1858 föddes flest oäkta barn, 12 stycken, då var det totala antalet födda barn 100 stycken. Näst flest oäkta barn föddes år 1859, 11 stycken, då var den totala mängden födda barn ”endast” 88 stycken, vilket gör att antalet oäkta barn detta år var högt i jämförelse med de andra åren. Under båda åren 1855 och 1857 föddes lika många oäkta barn, 10 stycken, vilket är höga siffror med tanke på att det fram till år 1864 var olagligt att föda barn utom äktenskapet.

Under den andra undersökta perioden, 1865-1870, föddes totalt 577 barn varav 39 barn var oäkta. Antalet födda barn per år låg mellan 71 till 119 barn, och antalet oäkta barn låg på mellan 4 till 9 barn. År 1866 föddes flest barn, 119 stycken. Efter detta år sjönk sakta antalet födda, för att sedan öka en liten aning år 1869, för att året därpå åter sjunka. En anledning till det sjunkande barnafödandet är att det i slutet av 1860-talet inträffade missväxtår i Sverige. År 1866 föll mycket regn vilket resulterade i att skördarna blev dåliga, år 1867 var ett kallt år vilket gjorde att snösmältningen försenades och år 1868, upplevde Sverige en mycket torr sommar. Merparten av Sverige fick missväxt som medförde att svältande människor kom att tigga mat längs vägarna.¹⁶⁸ Effekterna av dessa svältår kan man se i det sjunkande antalet födda barn, men för Örkelljungas del måste inte svältåret 1866 ha drabbat orten så hårt eftersom det under detta år föddes flest barn, 119 stycken. Året därpå, 1867, visar inte heller någon stor minskning i barnafödandet, det föddes endast 4 barn mindre detta år, det vill säga 115 stycken. Detta år hade också flest oäkta barn, 9 stycken. Däremot kan man se att svältåret 1868 påverkade barnafödandet negativt eftersom det detta år är föddes minst barn, och även de oäkta barnens antal minskade. Under denna andra period föddes inte lika många oäkta barn som under den första, vilket är anmärkningsvärt eftersom det inte längre var olagligt att föda

¹⁶⁸ Almgren m.fl. 2002, s. 369.

barn utom äktenskapet. Som undersökningen visar fortsatte kyrkan noggrant att bokföra vilka barn som fötts oäkta, i födelseboken, så det är inte troligt att det minskade antalet barn beror på försumlighet från kyrkans sida.

Under perioden 1855-1860 föddes för Vittsjös del totalt 434 barn varav 41 barn var oäkta. Antalet födda per år låg mellan 59-81 barn. Antalet oäkta barn låg mellan 6-8 barn. År 1860 föddes flest barn, 81 stycken, och minst barn föddes år 1856, 59 stycken, som jag nämnt innan stämmer denna tendens med Örkelljunga, då det på denna ort föddes flest barn år 1860 och minst barn år 1856. Flest oäkta barn föddes under åren 1856-1858 då 8 oäkta barn föddes under åren 1856 samt 1858 och 7 oäkta barn föddes 1857. Man kan här se att även om antalet födda barn var lågt 1856 var alltså frekvensen oäkta barn högt detta år. Detta är en kontrast till Örkelljunga som då hade det lägsta antalet födda oäkta barn.

Sammanfattningsvis kan man säga att födelsekurvorna för den totala mängden födda barn i Örkelljunga och Vittsjö under 1855-1860, följer samma mönster med toppar och dalar. Att det fötts fler barn i Örkelljunga än i Vittsjö beror med största sannolikhet på att församlingen är större än Vittsjös.

Under den andra perioden 1865-1870 föddes totalt 366 barn varav 38 var oäkta. Antalet födda barn per år låg på mellan 51-72 barn och antalet oäkta barn låg mellan 3-10 stycken. Flest barn föddes år 1865 vilket är en kontrast till Örkelljunga som hade flest födda år 1866. En anledning till att Vittsjö uppvisar en nedgång i antalet födda år 1866 kan, som jag påpekat tidigare, bero på att Sverige då upplevde ett mycket regnigt år med dåliga skördar som följd. Året därpå, år 1867 var, som tidigare nämnts, ett kallt år med sen snösmältning och då föddes minst antal barn i Vittsjö, 51 stycken. År 1868 ökade antalet födda en aning till 57 stycken. Att det inte föddes fler barn detta år kan bero på att stora delar av Sverige då upplevde en torr sommar med missväxt som följd. Örkelljunga visade, som jag tidigare nämnt, en annan tendens år 1868, då föddes minst antal barn, vilket tyder på att Örkelljunga drabbats hårdare än Vittsjö av svältåret.

År 1869 föddes 10 oäkta barn vilket är det största antalet oäkta barn under de båda undersökta perioderna. Att det föddes så många barn just detta år, kan kanske bero på att man upplevt tre svåra år med missväxt och svält och nu såg livet ljusare ut och det var troligtvis lättare att försörja ett barn. Dessutom behövde man inte längre oro sig för att bli straffad för att ha fött barn utom äktenskapet, eftersom denna paragraf avskaffats år 1864. Året därpå, 1870, sjönk det totala antalet födda barn till 59 stycken och antalet oäkta barn sjönk till endast 3 stycken. Örkelljunga visar samma sjunkande kurva.

3.2 Kyrkotagningens innebörd och ställning under 1800-talet...

3.2.1 I Örkelljunga

I LUKA-materialet över Örkelljunga finns 23 personer intervjuade, varav en inte alls har besvarat frågan om kyrkotagning och en som inte nämnt vad kyrkotagningen innebar. Dessa personers svar har jag sammanställt i tabeller, vilka återfinns i bilaga 6.4. Jag kommer här, endast att presentera de svar som förekommit flest gånger för de undersökta orterna, vill läsaren sedan studera vilka andra svar som förekommit hänvisar jag till bilagorna.

Som jag tidigare påpekat i min metoddel är många intervjufrågor i LUKA-arkivet ledande till sin utformning, och frågan om kyrkotagningsseden är inget undantag. Därför har de intervjuade personerna ofta angivit de fasta svarsalternativen då de besvarat frågan, vilket gör att svaren i många fall är snarlika. Vanligt förekommande är också att personerna ofta har angett flera av de svarsalternativ som ges på vad kyrkotagningen innebar, vilket för sammanställningen innebär att det finns fler svar än antal intervjuade personer.

För Örkelljungas del var det vanligast förekommande svaret på kyrkotagningens innebörd, tacksägelse. 13 gånger förekom detta svar. Bland andra angav Fru Hulda Nilsson, född 1892 i Örkelljunga socken att; ”Kyrktagning var tacksägelse, och kvinnan fick vara med i församlingen igen som förr”.¹⁶⁹ Paulina Johansson, född 1873 i Röke socken, flyttade år 1890 till Örkelljunga och var själv med om att kyrkotagas;

Ja, jag gick i kyrke, när Arvid, den äldste, var född. (...). Det innebar väl en tacksägelse, att man var kry och var kommen opp och kunde gå i Guds hus igen. Någon rening var det väl knappt. Men jag minns en i Bälunge, den där Johannes far. Han var mycket, mycket nogräknad, så man fick inte gå av planen, förrän de var kyrktagna. Man fick inte gå till nabostugan eller så. Det var väl en gammal sed, de hade. När det var en tös gick det sex veckor, innan de skulle kyrkotas, och när det var en påg, gick det om en månad.¹⁷⁰

Ur citatet ovan kan man även utläsa att det gick längre tid mellan förlossningen och kyrkotagningen om det var en flicka som fötts. Paulina Johansson är den enda av informanterna som påtalat detta. Att perioden mellan förlossning och kyrkotagning varierade tar även Anders Gustavsson upp i sin avhandling om kyrkotagningen. De flesta sagesmäns utsagor som Gustavsson studerat, påtalar att man väntade en eller två veckor längre med att

¹⁶⁹ Örkelljunga församling, nr. 074929, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁷⁰ Örkelljunga församling, nr. 074059, Arkivcentrum Syd, Lund.

kyrkotagas om man fött en pojke. Dock förekom det att vissa av sagesmännen sade tvärtom, det vill säga att det gick längre mellan förlossning och kyrktagning om man fött en flicka.¹⁷¹

August Eriksson Sondén, f.d. folkskolelärare, född 1867 i Örkelljunga socken menade att kyrktagningen innebar både tacksägelse och välsignelse. ”Kyrkotagningen skulle innebära ett tack till Herren för att barnet var välskapat och friskt och en begäran om Herrens välsignelse över barnmodern”.¹⁷² Att kyrkotagningen skulle innebära välsignelse påtalas 3 gånger.

Endast en person av de intervjuade personerna nämner något om ogifta mödrars kyrkotagning. Änkefru Hilda Nilsson, född 1863 i Lemmeshult, Örkelljunga socken säger: ”Kyrkotagning var mycket bruklig. ”Ella vorede ain skandal”. Det var ett bruk. Prästen tog kvinnorna i handen och ledde dem fram. ”Man läste hinsian altared för dom som hade faued oäkta barn”.¹⁷³

Intressant är att många av de intervjuade personerna, närmare bestämt 11 stycken, beskriver vidskepliga fenomen i samband med kyrkotagningen. Före detta hemmansägare Janne Johansson, född 1865 i Bjälkabygget, Örkelljunga socken menade att; ”Kyrkotagningen var för de gamla en tacksägelseakt med rätt mycket av magi över”.¹⁷⁴ Nästan alla kommenterar det faktum att kvinnan inte fick gå hemifrån eller syssla med husdjuren innan hon kyrkotagits för då kunde magiska väsen ta henne. Före detta hemmansägare Johannes Olsson, född 1860 i Attarp, Örkelljunga socken samt före detta Lantbrukaren Johannes Olsson, född 1861 i samma by som tidigare nämnda person säger;

Kyrkotagning menade nog de gamle var en tacksägelseakt. Varje barnaföderska skulle tacka Gud för att hon åter var frisk och kunde vara med vid Gudstjänsten. Kyrkotagningen skulle ske sex veckor efter barnets födelse. Före kyrkotagningen fick inte modern gå ur gårdsplanen. Begav hon sig ut till husdjuren eller ut på åkern, då kunde onda makter skada och förgöra henne. En icke kyrkotagen kvinna betraktades nog också som oren och fick därför icke komma ut bland folk.¹⁷⁵

Före kyrkotagningen fick en kvinna ej gå utanför gårdsplanen; i annat fall kunde troll och spöken få makt med henne.¹⁷⁶

Det näst vanligast förekommande svaret vad kyrktagningen innebar var rening, vilket nämndes 9 gånger. Bland andra Skomakare J. Paulsson, född 1875 i Östra Ringarp, Örkelljunga socken sade att: ”Kyrkotagningens innebörd var både rening och välsignelse.

¹⁷¹ Gustavsson 1972, s. 26.

¹⁷² Örkelljunga församling, nr. 070437, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁷³ Örkelljunga församling, nr. 071494, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁷⁴ Örkelljunga församling, nr. 071291, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁷⁵ Örkelljunga församling, nr. 071289, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁷⁶ Örkelljunga församling, nr. 071493, Arkivcentrum Syd, Lund.

Möjligen fick man inte gå till nattvarden förrän man var kyrkotagen. Kyrkoherde Burén sade att ”det var en vacker sed”. Den upphörde på 1910 talet”.¹⁷⁷ Reningstanken förekommer också i samband med vidskeplighet. Fyra personer har påtalat vikten av kyrkotagning för att bli ren från förlossningen. Bland andra före detta Lantbrukare Carl Bengtsson, född 1856 i Skogen, Örkelljunga socken säger; ”De (kvinnorna) var inte rena ifrån födelseförhållandet förrän de hade ”gåed te körke”. De fick inte gå någonstans förrän de hade blivit kyrkotagna.”¹⁷⁸ Även Fröken Natalia Persson, född 1867 i Harbäckshult, Örkelljunga socken säger; ”Kyrkotagningen var en tacksägelseakt, men innebar nog också rening. En kvinna som hade fått ett barn ansågs som oren till hon var kyrkotagen. Hon fick inte innan hon varit ”i kyrka” gå utom gårdsplanen, inte ut till husdjuren eller så”.¹⁷⁹

3.2.2 I Vittsjö

För Vittsjös del finns 15 personer intervjuade, varav en person inte har angivit vad kyrkotagningen hade för innebörd. Informanternas svar finns sammanställda i tabeller i bilaga 6.4. Precis som för Örkelljunga har de tillfrågade personerna ofta angivit underfrågornas alternativ som svar på frågan vad kyrkotagningen innebar.

Till skillnad från Örkelljunga var det vanligaste svaret i Vittsjö, angående kyrkotagningens betydelse, rening. Detta svar förekom 8 gånger, tätt följt av svaret sed med 7 gånger. Före detta hemmansägare Nils Torkelsson, född 1852 i Lönsholma, Vittsjö socken menade att kyrkotagningen betydde både sed och rening; ”Det var väl för många bara en sed men för många också fråga om en rening, för längst tillbaka jag minns tog prästen emot dem nere vid dörren i långhuset och läste några ord för dem där, och sen tog han henne i handen och ledde henne fram till altaret och läste något där.”¹⁸⁰

Svaret tacksägelse hamnade på tredje plats med sina 5 gånger. Bland andra Predikanten och före detta Lantbrukaren Adolf Kristensson, född 1875 i Snärshult, Vittsjö socken framhöll tacksägelse som alternativ; ”Här i våra orter tror jag man räknat det som en praxis efter Guds ords anvisningar, där det talas om reningsdagar och dylikt. Det var en tacksägelse och upptagande i församlingens gemenskap efter den tid man varit hemma”.¹⁸¹

¹⁷⁷ Örkelljunga församling, nr. 071497, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁷⁸ Örkelljunga församling, nr. 071490, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁷⁹ Örkelljunga församling, nr. 071292, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸⁰ Vittsjö församling, nr. 071120, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸¹ Vittsjö församling, nr. 071172, Arkivcentrum Syd, Lund.

Två personer angav hur de ogifta mödrarnas kyrkotagning gick till. Åboänkan Bengta Kristensson, född 1854 i Snärshult, Vittsjö socken sade; ”Kyrkotagningen innebar rening och tacksägelse. (...). De, som fått oäkta barn, kyrktogos i vapenhuset”.¹⁸² Ingenjören Emanuel Werner, född 1868 i Hyngarp, Vittsjö socken menade att; ”Det är svårt att ange någon särskild betydelse. För de flesta utgjorde det nog en obestämd blandning av både sed, rening och tack. Sedan jag minns skedde kyrkotagningen framme vid altaret, där prästen stod och läste formuläret, och när det var slut tog han kvinnan i hand, och så var hon ren igen. Men var det fråga om oäkta barn fick hon inte kyrktogas vid altaret utan på en pall ute i sakristian. Det var vad man kallade ”horepallen”.¹⁸³

Av de intervjuade personerna i Vittsjö var det endast tre stycken som nämnde vidskepelse i samband med kyrkotagning. Svaren sagesmännen angav stämmer överens med den bild människorna i Örkelljunga hade av vidskepelse i samband med kyrkotagning. Svaren handlade mest om att kvinnorna inte fick bege sig hemifrån innan de kyrkotagits samt att de blev renade genom den. Bland andra säger före detta Lantbrukaren och Kyrkovärden Josef Nilsson, född 1863 i Gundrastorp, Vittsjö socken följande; ”Kyrkotagningen betraktades nog mest som en gammal sed, men också som en rening för kvinnan fick inte vara ute bland folk innan hon blivit kyrkotagen och hon kallades under tiden för ”hea”.¹⁸⁴ Hustrun Else Svensson född 1861 i Oretorp, Vittsjö socken menade att ”Det blev nog en tom sed de flesta gångerna, men de fick inte gå någonstans innan de gått i kyrkan, så det skulle väl vara någon rening också.”¹⁸⁵

Johanna Persson, änka, född 1859 i Kraxeboda, Vittsjö socken påpekar, precis som Paulina Johansson från Örkelljunga, att det gick olika lång tid mellan förlossning och kyrkotagning beroende på vilket kön barnet hade. Fru Persson anger, till skillnad från Paulina Johansson, att det gick kortare tid om en flicka fötts. Hon säger; ”Det var sed att den som varit gudmoder till barnet skulle vara med i kyrkan, och så skulle man gå i kyrkan fem veckor efter det en flicka hade blivit född och sex veckor efter en gosse, och när där var många på en gång skulle de som fött gossar gå först. Innan kvinnan hade blivit kyrktagen, fick hon inte gå bort någonstans.”¹⁸⁶ Ur hennes uttalande kan man dra slutsatsen att man i Vittsjö socken inte ansåg det kvinnliga könet vara lika orent som i Örkelljunga på grund av den kortare period som fanns mellan förlossning och kyrkotagning då en flicka föddes.

¹⁸² Vittsjö församling, nr. 071985, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸³ Vittsjö församling, nr. 071123, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸⁴ Vittsjö församling, nr. 071121, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸⁵ Vittsjö församling, nr. 071122, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸⁶ Vittsjö församling, nr. 071174, Arkivcentrum Syd, Lund.

3.2.3 I Helsingborg och Malmö

I Helsingborg är 17 personer intervjuade, 6 stycken från Helsingborgs stadsförsamling samt 11 stycken från Maria församling. Av de 17 personerna hade 5 personer inte angett kyrkotagningens innebörd. Informanternas svar finns sammanställda i tabeller i bilaga 6.5.

Till skillnad från informanterna från Örkelljunga och Vittsjö, som alla någorlunda visste vad kyrkotagning var för något, visste 6 stycken av informanterna från Helsingborg inte vad det var för något. Många av dem angav att kyrkotagning inte förekom under deras tid. Före detta Kyrkosysslomannen Gerhard Håkansson, född 1888 i Helsingborg säger; ”Kyrkotagning har jag aldrig varit med om eller hört något om. Förekommit i min tid har det knappast.”¹⁸⁷ Fröken Hildur Lundhgren, född 1882 i Helsingborg säger; ”Kyrkotagning tror jag inte förekom i min barndom, i varje fall känner jag inte till någonting om en sådan.”¹⁸⁸ Arkitekten Gustaf W. Widmark, född 1886 i Helsingborg säger; ”Vad kyrkotagningen innebar eller hur den gick till har jag aldrig hört något om. Det var nog mycket länge sedan den försvann.”¹⁸⁹ Som jag tidigare redovisat i min bakgrund minskade antalet kyrkotagna kvinnor kraftigt under 1880-talet på många platser inom Sverige, och vid 1900-talets början var den nästan helt borta.¹⁹⁰ De informanter som inte kände till kyrkotagningsseden är alla födda under 1880-talet och deras svar visar att kyrkotagningsseden varit på tillbakagång i Helsingborg då de föddes. Kyrkotagningsseden behöll alltså, till skillnad från städer, sitt starkaste fäste i landsorter som Örkelljunga och Vittsjö.

Det fanns emellertid personer som kände till, och till och med själva bevittnat kyrkotagningar. Fröken Carolina Månsson, född 1886 i Vellinge men som ettåring kom till Helsingborg har själv upplevt två kyrkotagningar. Hon berättar följande; ”Kyrkotagning var inte så vanligt längre under min barndom. Trots det har jag sett sådan två gånger. Sista gången var så sent som 1909 eller 1910. Det var pastor Bruns fru, som då kyrkotogs. (...)”¹⁹¹ Fröken Ina Sällström, före detta folkskollärarinna, född 1877 i Helsingborg bevittnat år 1891 en kyrkotagning som ägde rum i hemmet;

Kyrkotagning har jag verkligen varit med om en gång. Det var år 1891 och vi bodde då i Tågagatan. Frun i huset fick då en pojke. ”Kyrkotagningen” ägde rum i hemmet, i sängkammaren och under denna akt var bara kvinnan, prästen och hennes man närvarande, så hur det gick till vet jag inte. Omedelbart därefter döptes pojken, och då fick vi vara med. Sannolikt menade man,

¹⁸⁷ Maria församling, Helsingborg, nr. 074439, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸⁸ Maria församling, Helsingborg, nr. 074434, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁸⁹ Maria församling, Helsingborg, nr. 074438, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁹⁰ Bringéus 2007, s. 52-54.

¹⁹¹ Helsingborg, nr. 074235, Arkivcentrum Syd, Lund.

att kvinnan före kyrkotagningen var oren och först genom denna på nytt upptogs i den kyrkliga gemenskapen.¹⁹²

Änkefru Emma Andersson, född 1884 i Helsingborg har inte själv upplevt kyrkotagningsleden men hon berättar att hennes mor har upplevt den tre gånger; ”Kyrkotagning har jag själv inte varit med om. Men min mor har berättat, att hon blev kyrkotagen efter mina tre äldsta syskons födelse. Det var i Landskrona eller Malmö. (...)”¹⁹³

De flesta av informanterna angav att kyrkotagningsleden innebar rening, med 5 gånger, tätt följd av tacksägelse, med 4 gånger. Endast en person angav att kyrkotagningen innebar ett återupptagande i församlingen. Hjalmar Ekström, före detta Diakon, född i Stehag 1885, men utflyttad till Helsingborg 1886 är en av dem som angett både rening och tacksägelse som innebörd. Han berättar även när och varför kyrkotagningen upphörde; ”Kyrkotagningen innebar väl både rening och tacksägelse. Den upphörde ungefär vid sekelskiftet, därför att ingen längre anmälde sig.”¹⁹⁴

Endast en av informanterna berättar något om ogifta mödrars situation. Före detta Maskinisten Gustaf Theodor Olsson, född 1874 i Helsingborgs Maria församling säger;

Kyrktagning hade nog kommit rätt mycket ur bruk redan på min tid. Jag skall säga att folk skämdes för att bli kyrktagna. Barnakvinnorna blev ju uttittade, som om de hade varit förbryterskor, när de skulle ligga på knä nere vid kyrkodörren. Far berättade, att när han var ung, var seden mycket vanlig. Ännu tidigare, har jag hört berättas, skulle ogifta mödrar ”stå skam” ett par söndagar, innan de fick komma i kyrkan. Jag vet inte hur seden gick till. De sade att det skedde utanför kyrkdörren, så att alla kunde se på, men jag vet inte om det var sant som de sade.¹⁹⁵

I LUKA-materialet för Malmö finns endast 7 personer intervjuade, varav 1 person inte angett kyrkotagningens innebörd samt 2 stycken som inte alls har svarat på frågan. Informanternas svar finns sammanställda i bilaga 6.5. Av alla de sagesmän som svarat på frågan var det ingen som inte visste vad kyrkotagning var. Informanternas svar var inte lika innehållsrika som tidigare nämna församlingars. Endast två alternativ på kyrkotagningens innebörd är nämnda. Dessa var tacksägelse, vilket nämndes 4 gånger, samt rening, som nämndes 2 gånger. Hemmafrun Agda Persson, född 1889 i S:t Petri församling i Malmö är en av dem som angett tacksägelse som innebörd: ”Kyrktagningen innebar tacksägelse till Gud,

¹⁹² Maria församling, Helsingborg, nr. 074432, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁹³ Maria församling, Helsingborg, nr. 074435, Arkivcentrum syd, Lund.

¹⁹⁴ Helsingborg, nr. 074463, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁹⁵ Maria församling, Helsingborg, nr. 073267, Arkivcentrum Syd, Lund.

för att ett nytt liv fötts till jorden.”¹⁹⁶ Före detta Sömmerskan Wilhelmina Engström, född 1879 i Jönköping, utflyttad till Malmö 1885 anger också tacksägelse; ”Kyrkotagningen var med all säkerhet en tacksägelse. I Caroli kyrka har jag sett en kyrkotagning. (...)”.¹⁹⁷ Fröken Mechtild Isberg, född 1879 i Närke men utflyttade till Malmö år 1888 berättar; ”Kyrktagning det förekom. (...). Det var in på 1900-talet. – Det var en rening och tacksägelse.”¹⁹⁸ Änkan Ebba Maria Olén, född 1872 i Malmö, har fått berättat för sig om sin mors kyrkotagning; ”Min mor kyrkotogs. (...). Kyrkotagningen ansågs ju vara dels en tacksägelse dels en rening. (...)”.¹⁹⁹

Ingen av informanterna nämner något om ogifta mödrars situation under kyrkotagningen.

3.3 Diskussion

Efter att ha genomfört ovanstående undersökningar är det intressant att tänka att ens egen mormors mor antagligen själv genomgått kyrkotagningsseden eller sett andra kvinnor göra det. Det är ju inte mer än lite över hundra år sedan den var livligt förekommande i våra svenska bygder.

Det är svårt att förstå hur illa man egentligen behandlade de kvinnor som fått barn utom äktenskapet på grund av sedlighet. Med den samhällsandan är det inte konstigt att kvinnor ibland tog sina liv eller dödade sina barn för att bli kvitt den skam som åsamkats dem. I gångna tider stod ju sedligheten i fokus och hade människorna som levde då sett hur människor lever idag skulle de förmodligen bli djupt förfärade. Antagligen fanns det människor som njöt av att se ogifta mödrar förnedras i kyrkan samt i lokalsamhället. Man förstår att det krävdes ett stort mod hos dessa kvinnor som vågade föda fram sina utomäktenskapligt förskaffade barn. Klart står ändå att kyrkans och statens fördömande av utomäktenskaplig samvaro samt sanktioner mot denna inte fungerade, eftersom det ändå föddes oäkta barn.

Det var lätt att få svar på frågeställningen om hur många oäkta barn som föddes i Örskelljunga och Vittsjö eftersom kyrkans män noggrant hade bokfört vilka barn som fötts oäkta i församlingarna. Det som slog mig när jag räknat igenom antalet oäkta barn var att antalet per år var relativt stort. Att det föddes så många oäkta barn måste ha medfört att den totala summan ”oäkta” födda människor måste ha varit stor i de undersökta församlingarna.

¹⁹⁶ S:t Petri församling, Malmö, nr. 073902, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁹⁷ Caroli församling, Malmö, nr. 073649, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁹⁸ S:t Pauli församling, Malmö, nr. 074558, Arkivcentrum Syd, Lund.

¹⁹⁹ Caroli församling, Malmö, nr. 073413, Arkivcentrum Syd, Lund.

Detta är spännande med tanke på de sanktioner som följde på att föda barn utom äktenskapet. Jag kan tänka mig att om man studerat namnen på de mödrar som fött oäkta barn skulle samma namn dyka upp mer än en gång. Kvinnor som fött ett oäkta barn blev ju stämplade som lösaktiga kvinnfolk och då spelade det ingen roll om de fick fler barn eftersom deras rykte redan var skadat.

Jag var först osäker på om jag överhuvudtaget skulle kunna besvara frågan om man kunde se en förändring av antalet födda oäkta barn efter 1864 då det inte längre var olagligt att föda oäkta barn, eftersom jag inte visste om kyrkan fortfarande registrerade dem. Kyrkans män hade ändå trots lagändringen fortsatt att registrera de oäkta barnen, vilket både är fascinerande och märkligt eftersom det enligt svensk lag inte längre var ett brott man kunde bli bestraffad för. I de båda undersökta församlingarna ser man att de oäkta barnen snarare minskade än ökade vilket jag trodde skulle hända när man avkriminaliserat brottet att föda barn utom äktenskapet. Som jag redan påpekat genomgick Sverige i slutet av 1800-talet tre svåra svältår vilka man kan se inverkade på befolkningsökningen i de undersökta församlingarna. Så detta kan vara en anledning till att kyrkan inte kunde registrera fler oäkta barn i sina födelseböcker. Man ska också ha i åtanke att det kan fötts fler oäkta barn än vad som finns nedtecknade i födelseböckerna eftersom kvinnor ibland i ren desperation dolde sin graviditet och sedan tog livet av barnet. Detta kan också ha inverkat en aning på mina resultat. Som jag påpekade innan följer födelsekurvorna samma mönster i Örkelljunga och Vittsjö under den första undersökta perioden. Dock föddes det fler barn i Örkelljunga antagligen beroende på att den församlingen är större än Vittsjös.

Det är absurt att barn som fötts utom äktenskapet skulle bestraffas för deras föräldrars tilltag genom att visa dem att de inte var önskvärda i samhället de levde i. De fick, som tidigare nämnts, inte ärva och de fick dessutom ofta ett annat dop än legitima barn. Frågan är hur myndighetspersonerna tänkte här?! Man kan ju inte själv rå för att man fötts in i denna värld. Vidare är det märkligt att barnen kunde bli "äkta" bara deras föräldrar gifte sig med varandra, och det samma gällde ju om barnet föddes inom äktenskapet men blivit till före vigseln. Sett ur denna synvinkel kan man säga att kyrkan sysslade med trolleri när den nu kunde göra klart oäkta barn till äkta bara genom att viga föräldrarna. Det är lätt att klanka ner på dåtidens ibland märkliga seder och bruk men man ska ha i åtanke att dessa seder var människornas verklighet då. Eftersom sedlighet var en viktig del av samlivet ansåg väl kyrkan att ordningen återställdes om föräldrarna gifte sig med varandra. Jag kan förstå den rädsla som staten och människorna i samhället kände inför utomäktenskapliga förbindelser som

ledde till att barn föddes. Jordbruksmark var ofta förenat med ekonomisk trygghet och om den rycktes undan kunde man gå en osäker framtid till mötes. Tragiskt är dock att kvinnan var den som straffades för att ha fört ett oäkta barn till världen, detta till trots att det alldeles uppenbart måste funnits en man i närheten. Att pigorna var de som födde flest oäkta barn är kanske inte så konstigt. Som jag tidigare nämnt blev många pigor med barn med sin husbonde just därför att de stod under honom i rang. Dessutom gjorde löften om äktenskap att många kvinnor gick med på samlag. Jag kan tänka mig att det kan ha varit frestande för en piga att bli erbjuden äktenskap för då kunde hon kanske höja sin status i samhället hon levde i.

Vad gäller frågeställningarna angående hur kyrkotagningen uppfattades för både gifta och ogifta mödrar var det svårt att få svar på hur den uppfattades för just de ogifta mödrarna. Detta på grund av att inte många av sagesmännen nämnde något om detta. Jag hade hoppats på att de nämnt mer om just ogifta mödrars kyrkotagning eftersom den markant skiljde sig från den ärbara kvinnans. De få sagesmän som ändå nämnde de ogifta mödrarna tog upp samma saker som Anders Gustavsson tar upp i sin avhandling, det vill säga att de kyrkotogs i sakristian eller vapenhuset, fick ligga på knä på den så kallade horpallen, samt fick ”stå skam” några söndagar. Synd är att sagesmännen från Malmö inte alls nämner något om ogifta mödrars kyrkotagning samt ger dåliga svar överlag vad kyrkotagningen innebar. Hade dessa intervjuer innehållit djupare svar hade det fördjupat min undersökning ytterligare.

Frågan om man ansåg att barnafödandet ansågs vara orent i sig oavsett kvinnans status anser jag mig fått goda svar på. För Örkelljungas del var kyrktagningsstedens innebörd främst tacksägelse medan man i Vittsjö främst ansåg den innebära rening. Det var också informanterna från Örkelljunga som flest gånger, 11 stycken, nämnde vidskepelse i samband med kyrkotagningen. För Vittsjös del nämndes vidskepelse bara 3 gånger. Beroende på de olika svaren drar jag slutsatsen att alla människorna i församlingarna inte hade en och samma åsikt om vad kyrkotagningen innebar. Studiet av informanternas svar från Helsingborg bekräftade min hypotes att kyrktagningen var mindre viktig eller utdöd i städerna men mer levande på landsbygden. Sex stycken av informanterna sade sig inte veta vad kyrkotagningen var för något eller att den inte förekom under deras tid. Detta skiljer sig markant från informanternas svar från Örkelljunga och Vittsjö där ingen sade sig inte veta vad kyrkotagningen innebar. Dessutom nämnde ingen av sagesmännen från Helsingborg något om vidskepelse, vilket tyder på att man på landsbygden var mer vidskeplig av sig än i städerna. Som jag tidigare nämnt fick kvinnorna inte lämna gården förrän de blivit kyrkotagning eftersom onda makter kunde ta dem eller att de skulle sprida olycka kring sig. Därför är det

inte konstigt att man var mer vidskeplig på landsbygden än i städerna eftersom man i städerna inte hade någon jordegendom eller husdjur att beskydda.

Även om vissa delar av mitt källmaterial inte gav några djupare svar anser jag mig ändå fått en inblick i hur mödrars liv tedde sig under 1800-talet. För att få ytterligare kunskap om de ogifta mödrarnas svåra situation skulle man kunna studera domstolsprotokoll där mödrar som stämt män inför tinget för att få understöd till sina barn återfinns. Eventuellt hade de ogifta mödrarna från Örkelljunga och Vittsjö förekommit i dessa domstolsprotokoll.

4. SAMMANFATTNING

Syftet med denna undersökning är att genom födelseböcker samt folklivsuppteckningar undersöka hur gifta och ogifta kvinnors liv tedde sig efter förlossningar i stad och på landsbygd under 1800-talet.

I gångna tider betraktades kvinnan som omyndig och hon stod därför under sin makes, förälders eller annan anhörigs förmyndarskap. Många gånger var det kvinnan som ensam fick bära skammen av att ha fött ett oäkta barn eftersom mannen oftast kunde svära sig fri från faderskapet. Att bära skammen av att föda ett oäkta barn var för många så tung att vissa kvinnor dolde sin graviditet, födde i smyg och sedan tog död på barnet. I samhället florerade även vidskepliga tankegångar angående utomäktenskaplig sexualitet, bland annat troddes lösaktigt folk kunna göra små barn sjuka.

Kyrkan och staten förde en hård kamp mot utomäktenskapliga relationer, eftersom man ville värna om äktenskapet samt att den dyrbara jordbruksmarken inte tillföll arvingar som inte var berättigade till den. Både kyrkan och staten hade straffåtgärder mot detta omoraliska leverne, oftast dömde man förövarna att böta men även dödsstraff förekom. Dessutom fick den ogifta modern genomgå andra religiösa ceremonier och seder än de kvinnor som fött barn inom äktenskapet. Till exempel försiggick kyrktagningen, det vill säga den ceremoni alla nyförlösta kvinnor skulle genomgå för att åter bli upptagna i församlingen, enskilt inne i sakristian och inte offentligt inför församlingen i kyrkorummet. Syftet med detta var att de skulle förnedras för att inte åter göra om sitt tilltag. Det fanns även sanktioner mot de oäkta barnen. Dessa fick bland annat inte bära faderns efternamn, och inte heller ärva sina föräldrar. Trots kampen mot det utomäktenskapliga samlivet ökade de utomäktenskapligt födda barnen under 1700- och 1800-talet. En ny moral gjorde sitt intåg i samhället, och de kristna värderingarna ansågs vara förlegade.

Under 1800-talet förlorade kyrkan sin hårda kontroll över sina medlemmar eftersom många flyttade till städerna för att söka arbete vid industrierna. I städerna fann man nya gemenskaper som man hellre engagerade sig i till exempel nykterhetsföreningar, frikyrkor, fackföreningar eller politiska partier. Kyrkans inflytande försvagades dessutom ytterligare när folkskolan infördes år 1842.

Undersökningen om oäkta barn baserades på födelseböcker från Örskelljunga och Vittsjö under perioderna 1855-1860 samt 1865-1870. Målet för undersökningen var att se hur många oäkta barn som föddes för att sedan se om lagändringen från år 1864, då det inte längre var olagligt att föda barn utom äktenskapet, gjort att antalet oäkta födda barn ökat i antal.

Undersökningen visade att kyrkan flitigt nedtecknat vilka barn som fötts oäkta, och detta även efter år 1864. I Örkelljunga föddes under den första perioden totalt 549 barn varav 49 var oäkta och under den andra perioden föddes 577 barn varav 39 var oäkta. I Vittsjö föddes under den första perioden 434 barn varav 41 stycken var oäkta och under den andra perioden föddes 366 barn varav 38 var oäkta. I slutet av 1860-talet inträffade nödår i Sverige och effekterna av dessa ser man i båda församlingarna genom att födelsekurvorna pekar nedåt. Slutsatsen av undersökningen blev, till skillnad från vad jag först trodde, att de oäkta barnen minskade i antal trots att det inte längre var olagligt att föda oäkta barn. En anledning till denna nedgång är antagligen nödåren.

Undersökningen om hur kyrkotagningen uppfattades av allmänheten för ogifta och gifta kvinnor baserades på Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv, (LUKA). Orterna som undersöktes var: Örkelljunga, Vittsjö, Malmö och Helsingborg. I Örkelljunga dominerade tacksägelse som innebörd medan man i Vittsjö främst ansåg att kyrkotagningen innebar rening. Man nämnde dessutom vidskepelse i samband med kyrkotagningen i båda dessa landsortsförsamlingar, vilket man inte gjorde i varken Malmö eller Helsingborg. Informanternas svar från Helsingborg bekräftade min hypotes att kyrkotagningen var mindre viktig eller utdöd i städerna men mer levande på landsbygden. Sex stycken av informanterna sade sig inte veta vad kyrkotagningen var för något eller att den inte förekom under deras levnadstid. Ingen av informanterna från Örkelljunga och Vittsjö sade sig inte veta vad kyrkotagningen innebar.

För att få ytterligare kunskap om ogifta mödrars svåra situation skulle man kunna studera domstolsprotokoll där mödrar stämt män inför tinget för att få understöd till sina barn. Eventuellt förekommer några av de ogifta mödrarna från Örkelljunga och Vittsjö i dessa domstolsprotokoll.

5. KÄLLFÖRTECKNING

5.1 Opublicerat källmaterial

Födelseböcker, Arkivcentrum Syd, Lund:

- Vittsjö: C:6, 1833-1862.
- Vittsjö: Födda 1860-1897.
- Örkelljunga: C:7 1829-1864.
- III Örkelljunga: Födda (SCB) 1860-1897.

Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv, (LUKA), Arkivcentrum Syd, Lund:

- Helsingborg: Helsingborgs stadsförsamling och Maria församling
- Malmö: Caroli församling, S:t Pauli församling, och S:t Petri församling
- Vittsjö församling
- Örkelljunga församling

5.2 Litteratur

Almgren, Hans m.fl. *Alla tiders historia Maxi* (Malmö 2002)

Andersson, Bengt-Erik. *Som man frågar får man svar – en introduktion i intervju- och enkätteknik* (Kristianstad 1985)

Bexell, Oloph. *Sveriges kyrkohistoria. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid* (Stockholm 2003)

Bibel 2000

Bringéus, Nils-Arvid. *Livets högtider* (Stockholm 2007)

Frykman, Jonas. *Horan i bondesamhället* (Lund 1977)

Gustavsson, Anders. *Kyrktagningsseden i Sverige* (Lund 1972)

Hassan Jansson, Karin. *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800* (Uppsala 2002)

Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars. *Det svenska samhället 1720-2000. Böndernas och arbetarnas tid.* (Lund 2006)

Häthén, Christian & Nilsén Per. *Svensk historisk lagbok. Rättshistoriska källtexter.* (Lund 2004)

Inger, Göran. *Svensk rättshistoria* (Malmö 1997)

Johansson, Zenita. "När prästen bestämde! Om prästers auktoritet under 1800-talet i ett sociologiskt perspektiv". Ur: Davidsson Bremborg, Anna m.fl. (red.): *Religionssociologi i brytningstider*. (Lund 2009).

Larsson, Rune (red.): *Kristendomens historia. Från reformationstid till nutid*. (Kompendium Theologicum, Lund 1998).

Lindstedt Cronberg, Marie. *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880* (Lund 1997)

Nilsson, Bertil. "Att tillhöra gemenskapen – eller inte. Aspekter på kyrkotukt och utanförskap i kyrkohistorien". Ur: Reimers, Eva & Susanne Lindström (red.) *Blott i det öppna. Kyrkorna och kärlekens olika vägar*. (Stockholm 2000).

Ohlander, Ann-Sofie. "Farliga kvinnor och barn. Historien och det utomäktenskapliga". Ur: Utbildningsradion, *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. (Stockholm 2004).

Sundin, Jan. "Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850". Ur: Åkerman, Sune (red.): *Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv*. (Umeå 1982).

Sundin, Jan. *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840* (Lund 1992)

Söderberg, Johan. *Våld och civilisering i Sverige 1750-1870* (Stockholm 1999)

Taussi Sjöberg, Marja. "Utslagna kvinnor i bondesamhället". Ur: Åkerman, Sune. (red.): *Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv*. (Umeå 1982).

Taussi Sjöberg, Marja. *Dufvans fångar. Brottet, straffet & människan i 1800-talets Sverige* (Malmö 1986)

Uppslagsboken, Bonniers lexikon (2002)

Österberg, Eva. *Folk förr, Historiska essäer* (Stockholm 1995)

5.3 Internet

Nationalencyklopedin:

<http://www.ne.se/f%C3%B6delsebok> sökord: födelsebok (2009-06-28)

<http://www.ne.se/lang/schartuanism> sökord: schartuanism (2009-06-05)

<http://www.ne.se/sve/kyndelsm%C3%A4ssa> sökord: kyndelsmässa (2009-06-18)

<http://www.ne.se/lang/kyrktagning> sökord: kyrktagning (2009-06-18)

6. BILAGOR

6.1 Antalet födda i Örkelljunga:

Perioden 1855-1860:

<u>Årtal:</u>	<u>Totalt antal födda barn:</u>	<u>Antal födda "oäkta" barn:</u>
1855	105 stycken	10 stycken
1856	70 stycken	2 stycken
1857	112 stycken	10 stycken
1858	100 stycken	12 stycken
1859	88 stycken	11 stycken
1860	119 stycken	4 stycken

(Uppgifter sammanställda ur: Örkelljunga C:7 Födelseböcker, 1829-1864)

Perioden 1865-1870:

<u>Årtal:</u>	<u>Totalt antal födda barn:</u>	<u>Antal födda "oäkta" barn:</u>
1865	94 stycken	7 stycken
1866	119 stycken	8 stycken
1867	115 stycken	9 stycken
1868	71 stycken	4 stycken
1869	93 stycken	6 stycken
1870	85 stycken	5 stycken

(Uppgifter sammanställda ur: III Örkelljunga. Födda (SCB) 1860-1897)

6.2 Antalet födda i Vittsjö:

Perioden 1855-1860:

<u>Årtal:</u>	<u>Totalt antal födda barn:</u>	<u>Antal födda "oäkta" barn:</u>
1855	80 stycken	6 stycken
1856	59 stycken	8 stycken
1857	79 stycken	7 stycken
1858	74 stycken	8 stycken
1859	61 stycken	6 stycken
1860	81 stycken	6 stycken

(Uppgifter sammanställda ur: Vittsjö C:6 1833-1862)

Perioden 1865-1870:

<u>Årtal:</u>	<u>Totalt antal födda barn:</u>	<u>Antal födda "oäkta" barn:</u>
1865	72 stycken	7 stycken
1866	62 stycken	8 stycken
1867	51 stycken	4 stycken
1868	57 stycken	6 stycken
1869	65 stycken	10 stycken
1870	59 stycken	3 stycken

(Uppgifter sammanställda ur: Vittsjö Födda 1860-1897)

6.3 Sagesmännens yrken/titlar:

6.3.1 I Örkelljunga:

<u>Yrke/titel:</u>	<u>Antal personer:</u>
Fru	2
Fröken	2
Handlande	1
Hemmansägare/Lantbrukare	10
Ingen uppgift	2
Kyrkvärd	1
Lärlarinna/Folkskolelärare	2
Pastor och föreståndare för soldathemmet i Helsingborg	1
Skomakare	1
Änkefru	1

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-material över Örkelljunga)

6.3.2 I Vittsjö:

<u>Yrke/Titel:</u>	<u>Antal personer:</u>
Fröken och småskollärlarinna	1
Hemmansägare	1
Hemmansägareänka/Åboänka/Änka	3
Hustru/Fru	3
Ingenjör	1
Jordbruksarbetare	1
Kyrkoringare	1
Kyrkovärd	1
Kyrkovärd och f.d. handlande	1
Lantbrukare och kyrkovärd	1

Predikant och f.d. lantbrukare	1
--------------------------------	---

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-materialet över Vittsjö)

6.3.3 I Helsingborg:

<u>Yrke/Titel:</u>	<u>Antal personer:</u>
Arkitekt	1
Diakon/Kyrkosyssloman	2
Direktör	1
Folkskolläraryrinnan/Skolköksläraryrinnan/Småskolläraryrinnan	3
Fröken	3
Lantbrukareänka/Änka/Änkefru	3
Mekaniker/Maskinist	2
Sjökapten och köpman	1
Skomakarmästare	1

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-material över Helsingborg)

6.3.4 I Malmö:

<u>Yrke/Titel:</u>	<u>Antal personer:</u>
Fröken	2
Hemmafru (Kontorist i ungdomen)	1
Kyrkoherde	1
Sekreterare	1
Sömmerska	1
Änka	1

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-material över Malmö)

6.4 Antaganden kring kyrkotagningens innebörd, i ÖrkeUjunga och Vittsjö:

ÖrkeUjunga:

(23 personer är intervjuade, varav 1 person inte har besvarat frågan)

<u>Innebörd:</u>	<u>Frekvens:</u>
Sed	1
Rening	9
Tacksägelse	13
Återupptagande i församlingen	1
Välsignelse	3
Ej nämnt innebörd	1
Ej besvarat frågan om kyrkotagning	1
Vet inte, eller kyrkotagning förekom inte	---

<u>Övrigt:</u>	<u>Frekvens:</u>
Inslag av vidskepelse	11
Nämnt oäkta barn	1

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-material över ÖrkeUjunga)

Vittsjö:

(15 personer är intervjuade)

<u>Innebörd:</u>	<u>Frekvens:</u>
Sed	7
Rening	8
Tacksägelse	5
Återupptagande i församlingen	1
Välsignelse	---
Ej nämnt innebörd	1
Vet inte, eller kyrkotagning förekom inte	---

<u>Övrigt:</u>	<u>Frekvens:</u>
Inslag av vidskepelse	3
Nämnt oäkta barn	2

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-material över Vittsjö)

6.5 Antaganden kring kyrkotagningens innebörd, i Helsingborg och Malmö:

Helsingborg:

(17 personer är intervjuade)

<u>Innebörd:</u>	<u>Frekvens:</u>
Sed	---
Rening	5
Tacksägelse	4
Återupptagande i församlingen	1
Välsignelse	---
Ej nämnt innebörd	5
Vet inte, eller kyrkotagning förekom inte	6

<u>Övrigt:</u>	<u>Frekvens:</u>
Inslag av vidskepelse	---
Nämnt oäkta barn	1

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-material över Helsingborg)

Malmö:

(7 personer är intervjuade, varav 2 personer inte har besvarat frågan)

<u>Innebörd:</u>	<u>Frekvens:</u>
Sed	---
Rening	2
Tacksägelse	4
Återupptagande i församlingen	---
Välsignelse	---
Ej nämnt innebörd	1
Ej besvarat frågan om kyrkotagning	2
Vet inte, eller kyrkotagning förekom inte	---

<u>Övrigt:</u>	<u>Frekvens:</u>
Inslag av vidskepelse	---
Nämnt oäkta barn	---

(Uppgifter sammanställda ur LUKA-material över Malmö)